

Az I. főirány szekcióülése

A magyar gazdaságfejlesztés stratégiai kérdései a világgazdasági folyamatok és az EU-integráció tükrében

Az OKTK I. főirányának szekcióülésére a Magyar Tudományos Akadémia budavári Jakobinus termében került sor. A hajdani kolostor nemrégén felújított helyisége patinás keretet adott a tudományos vitához.

Inotai András bevezetőjében – a pénzügyi helyzet vázolója után – elmondta, hogy az ülésen az 1997-ben megkezdett és 1999 végéig befejezett kutatások szerepelnek. Olyan helyzetben vagyunk – emelte ki –, amikor a hangsúly a belső átalakulásról lassan, de biztosan a külső folyamatokra helyeződik, azaz a rendszerváltásról az EU-csatlakozásra. Ez pedig egyre fontosabb követelményeket támaszt a világgazdaság – elsősorban is az Európai Unió – és Magyarország kapcsolatát, a különböző hatások vizsgálatát és a szélesebb összefüggések elemzését illetően. Nem csoda tehát, hogy az elkészült magas szintű tanulmányok rendkívül széles spektrumot fognak át mind metodológiai, mind tartalmi értelemben. A rövid bevezetőt követően került sor az öt fő csoportba rendezett tizenhat tanulmány ismertetésére és vitájára.

Az első blokk a világgazdaság kihívásait vizsgálta mind elméleti, mind gyakorlati szempontból. *Novák Csaba* előadásában a magyarországi „teljes tényező termelékenység” (TTT) változásáról számolt be. A kutatás egy hasonló jellegű elemzés folytatása, mely a távol-keleti országokra irányult. Ez természetes összehasonlítási alapot nyújtott a kapott eredmények értékeléséhez. Kiderült, hogy míg a „kistigrisek” fejlődése jórészt extenzív módon, azaz a tőke és a munkaerő fokozódó bevonásával ment végbe, addig nálunk a növekedés fő komponense a technológiai fejlődés volt. Az elmúlt évtized 10 százalékot meghaladó átlagos termelékenység-növekedése példátlan, azonban tisztában kell lennünk azzal, hogy hosszú távon ez fenntarthatatlan. A kutatás rávilágított arra is, hogy a külföldi tőke szívesebben áramlik olyan szektorokba, ahol az átstrukturálódás már végbement. A vita kapcsán nagy hangsúlyt kapott az állami szabályozás elmaradottsága, ami pedig elengedhetetlen feltétele a gazdaság megfelelő működésének.

A világgazdaság 1997 utáni fejleményeit *Farkas Péter* foglalta össze. A délkelet-ázsiai pénzügyi válságot követően bizonyos fokú stabilizációnak lehettünk tanúi. Ismét előtérbe kerültek a keynes-i eszközök, jóllehet hosszú távon ezek akár károsak is lehetnek. A kevésbé fejlett országok számára három alkalmazkodási modell fogalmazódott meg: az első (és általánosan követett) a teljes betagozódás, a második az önálló út (elzárkózás), végül a harmadik a vegyes modell, melyben fontos sajátosságokat őriz meg az adott ország. A globális folyamatok között alapvető jelentőségű az ipar súlyának csökkenése a szolgáltatások javára, mindez azonban nem jelenti fontosságának megkérdőjelezését, hiszen például a külföldi közvetlen befektetések nagy része erre irányul. Egyre nagyobb az igény a szakképzett munkaerő és a stabil társadalmi-gazdasági környezet iránt. Figyelemre méltó jelenség a nemzetközi pénzügyek területén jelentkező fokozódó *volatilitás*, ami felveti a nemzetközi szervezetek alapvető felelősségét. Regionális szinten az Európai Monetáris

Unióhoz való csatlakozás fokozatosságát hangsúlyozta, és óvatosságra intett a radikális megoldásokkal szemben.

A második blokkban a magyar gazdaság regionális környezetéről készült tanulmányok ismertetésére került sor. Először *Ludvig Zsuzsa* Oroszország helyzetét és szerepét elemezte a külföldi közvetlen beruházások tükrében. Megállapítható, hogy Oroszországba – óriási méreteihez képest – igen kevés tőke áramlott. Az okok között első helyen a társadalmi, gazdasági és politikai bizonytalanságot kell megemlíteni, mely nagymértékben csökkentette a hatalmas piac és a gazdag ásványkincs-lelőhelyek vonzó hatását. Mégis, számos transznacionális vállalat számára (Kína mellett) Oroszország továbbra is az egyik legfontosabb stratégiai célpont, annak ellenére, hogy a pénzügyi válság tovább bonyolította az anyag is szinte átláthatatlan helyzetet. A beáramló tőke – Magyarországhoz hasonlóan, sőt sokkal inkább – egyenlőtlen eloszlást mutat regionális szinten. Moszkva, a nagyobb városok, valamint a főbb szénhidrogén-lelőhelyek körzete jelenti a fő célpontokat. Az utóbbi időben felgyorsuló beáramlás mellett egyre jelentősebb a tőke kiáramlása is, mely egyaránt jelent profit-repatriálást, valamint illegális pénzmosást. Egyes számítások szerint a kiáramló tőke mértéke meghaladja az évi 15 milliárd dollárt.

Földrajzi helyzetéből adódóan Délkelet-Európa átalakulóban lévő két legfontosabb állama, Románia és Bulgária még Oroszországnál is nehezebb helyzetben van. *Novák Tamás* előadásában négy fő okot említett meg. Elsőként az Oroszországgal kapcsolatosan is felmerült gyenge politikai stabilitást, ami elriasztja a külföldi befektetőket, másodikként a társadalmi adaptivitás és tűrőképesség alacsony voltát, ami az átmenetre jellemző feltételek súlyosságának következménye, harmadikként az előzőekből is következően megakadt reformkísérleteket (az egy lépés előre, kettő hátra politikáját), végül pedig – mindezek betetőzéseként – a külföldi tőke minimális érdeklődését. A forráshiány és a nyugat érdektelensége kilátástalan helyzetbe sodorta a két országot. A vita során kérdésként merült fel, hogy az alacsony társadalmi tűrőképességet hogyan kell értelmezni. Az előadó szerint ez a kezdeti körülmények súlyosságából adódik, nem pedig valamilyen nemzeti sajátosság következménye.

A harmadik blokkban a Magyarország EU-tagságra való felkészüléséről szóló tanulmányokat ismertették. A bővítés mellett az EU belső reformja is folyamatosan napirenden van, ezért időszerű ezzel foglalkozni. A politika szemszögéből *Hülvelly István* elemezte a folyamatokat. Az elmúlt években végbement szociáldemokrata fordulat a harmadik út ígérétét vázolta fel, azonban később nyilvánvalóvá vált e politika eszköztelensége. Elfáradtak a választók is, akik a túlbürokratizált Unió kiadásai mellett nem szívesen vállalnak többletköltségeket a csatlakozás miatt. A döntéshozók szintjén meggyökeresedett a halasztás politikája, ami nagyrészt a folyamatok belső tehetetlenségének következménye. Ahhoz, hogy elfogadtathassuk magunkat, nemcsak érdekeinket kell jobban képviselni, hanem többet is kell magunkra vállalni.

A csatlakozás regionális feltételeit vizsgálta *Ványai Judit*. Elemzéséből kiderült, hogy Budapest, illetve a Dunántúl sokkal kedvezőbb helyzetből várhatja a tárgyalásokat, mint Kelet- vagy Dél-Magyarország. Nemcsak a külföldi közvetlen beruházások tekintetében foglal el a fent említett két térség diszproporcionális helyet, hanem a kutatás-fejlesztésben is. A rendszerváltás óta a magán K+F ráfordítások értéke Magyarországon 63,6 milliárd forint volt, ebből Budapest 41,2 milliárd forinttal, a többi egyetemi város pedig összesen 11,6 milliárd forinttal részesült. Felmerült a kérdés, hogy vajon a különbségeket milyen áron, meddig és hogyan lehet, illetve kell csökkenteni. Ez politikai kérdés, amire pusztán gazdasági megfontolásokból nem lehet választ adni. A fejlesztési támogatások önmagukban nem hozhatják meg a várt sikert, ha nincs megfelelő fogadókészség a területeken. A legfejlettebb országokra jellemző arányeltolódás az ipartól a szolgáltatások felé Nyugat-Magyarországon haladt előre leginkább.

A csatlakozások egyik legfontosabb témakörét – a csatlakozás várható költségeit – elemezte *Dezséri Kálmán*. Előljáróban elmondta, hogy ezek a költségek nehezen választhatók el az átmenet egyéb költségeitől, azaz nehéz alternatív költségekkel számolni (hiszen számos olyan intézkedés született az elmúlt évtizedben, amelyek mind a demokratikus piac-

gazdaság kiépítését, mind pedig az EU-konformitást szolgálták). Előreláthatólag a legnagyobb terhet a GDP-hozzájárulás fogja jelenteni, ezt azonban ellensúlyozhatja a különböző alapokból való részesedés. Nyilvánvaló, hogy elengedhetetlen a versenyképességünk megfelelő szintre való emelése, ami igen költséges vállalkozás, és kimenetele is kérdéses. A kutatás ennek költségeit az 1995-ös GDP 50–120 százalékában jelölte meg, mely ráfordítást öt év alatt kellene realizálni. A szerző kiemelte, hogy mindenképpen célszerűnek látszik fenntartani az export-orientált növekedést a fogyasztás-orientálttal szemben, melynek elengedhetetlen feltétele a külföldi tőke beáramlása. A csatlakozás alternatíváinak költségeit firtató kérdésre azt a választ kaptuk, hogy az alternatíva egyértelmű: történelmi méretű lemaradás.

A negyedik blokkban két előadásra került sor: *Halmi Péter* az EU agrárpolitikájáról, *Benet Iván* a finn mezőgazdaság integrálódásáról beszélt. Érdekes megközelítést jelentett a mezőgazdaság közjóság jellegének hangsúlyozása, mely a táj védelmétől a vidék hangulatának megőrzéséig olyan mindenki által igénybe vehető szolgáltatásokat jelent, melyre (a közjóság jellegnek megfelelően közpénzekből) áldozni kell. A közös agrárpolitika reformját illetően a legfontosabb kérdés az ár- és egyéb támogatások szétválasztása. Ezt továbbfejlesztendő egyes elképzelések radikális reformot tartanának helyesnek, míg mások a már lezajlott reform reformjára szavaznak. Végül olyan elképzelések is megjelennek, melyek az eddigi reformokat befejezettnek tartják, és nem terveznek újakat. Összességében azonban a reform csupán mérsékelt árcsökkenést ért el, a feleslegek növekedtek, a WTO-tárgyalásokon pedig defenzív pozíció elfoglalására kényszerül az Unió.

Az ötödik blokkban került sor az egyik legizgalmasabb kérdés, a magyar gazdaság versenyképességéről szóló tanulmányok ismertetésére. Az *Árva László* által vezetett kutatás számos érdekes – és vitára okot adó – megállapításra jutott. Először is az ezredfordulóra elért 60 százalékos külföldi tulajdoni arányt olyan határként értelmezték, mely a tulajdonosi ellenőrzés elvesztésén keresztül negatív jellemzőket hordoz. Ezt a vitában többen is életveszélyes felfogásnak minősítették, és rámutattak, hogy a külföldi tőke beáramlása a növekedés egyik alapfeltétele. A tanulmány negatívumként értékelte az egyre erősödő tőke kivonást, bár ez lehet természetes folyamat is (igaz az orosz esetben valóban sok veszélyt rejt magában). Másfelől pozitívan értékelték a a külföldi tőkével beáramló pótlólagos erőforrásokat, a technológia-transzferet, valamint a foglalkoztatottság bővülését is.

A Dezséri Kálmán által követendő stratégiának tartott exportvezérelt növekedés másik oldalát, a fogyasztás és a növekedés kapcsolatát vizsgálta *Borbély Szilvia*. A kutatás hipotézisei szerint a növekedés fő mozgatórugója az erőteljes belföldi fogyasztás. Számos különböző országra elvégzett elemzés alapján azonban nem sikerült bizonyítani, hogy a növekvő fogyasztásnak köszönhetően lendülne fel a gazdaság. Sőt, a vita során elhangzott az az érv is, mely szerint valószínűleg fordított a kapcsolat a két mennyiség között, azaz az erőteljes gazdasági növekedés teszi lehetővé a nagyobb mértékű fogyasztást.

A magyar ipar szerkezeti átalakulását vizsgálta *Kerepesi Katalin* néhány transznacionális vállalat példáján keresztül. Kérdőíves felmérések és az anyacégnél dolgozó felső vezetőkkel folytatott interjúk alapján sok tanulságos eredmény született. Mindenekelőtt szembetűnő volt a vállalatoknál végbement profiltisztítás, mely a nem nyereséges részlegek leépítését, illetve eladását jelentette, valamint a stratégiai célokban bekövetkezett változások. Ezek szerint már nem Kelet-Közép-Európa a fő célterület, hanem Oroszország és Kína. Azonban így is megmarad kapu-szerepünk kelet felé, emellett pedig nyitva állnak bizonyos K+F lehetőségek. Ezek főleg a fejlesztés terén nyílnak különböző termékek olcsó változatainak kifejlesztésében, ami már eddig is sikereket hozott számunkra. A tanulmány három kitérési pontot vázolt fel: egyrészt az önfinanszírozással és megfelelő referenciákkal alátámasztott kis- és középvállalati integrálódást, másrészt a kelet felé történő tőkeexportot, végül pedig a vállalati diverzifikációt. Sajnálatos tényként hangzott el, hogy a kisvállalatok mindössze 8–10 százaléka képes integrálódni a transznacionális környezetben.

Az ülés utolsó előadójaként *Ehrlich Éva* az egyik legizgalmasabb terület, az infrastruktúrák és a szolgáltatások sajátosságait mutatta be. Az egyik fő tendenciaként a nemzetközi hálózatok térnyeréséről számolt be, melyek már nem pusztán nemzeti hálózatok

összességét jelentik, hanem valódi nemzetközi projektek, ahol a nemzeti részek pusztán alárendelt szerepet játszanak. Második jellegzetesség az állami monopóliumok leépülése, mely azonban különböző sajátos, új (például közös) finanszírozási formák megjelenésével együtt megy végbe. Fontos jelenség a közlekedés szállítási igényességének csökkenése, ezzel párhuzamosan a vasút háttérbe szorulása és a közút térnyerése is. Végül a munkaerő-kereslet átalakulásáról volt szó, a részfoglalkoztatottság igényének megnövekedéséről, valamint a magas tudásszint és az innovációs képesség döntő jelentőségéről. Az előadás azzal a jó hírrel zárult, hogy a telekommunikáció területén Magyarország hatalmas fejlődést mutatva elérte az EU-átlagot.

A szekcióülés zárásaként *Inotai András* hangsúlyozta az OKTK-kutatások hallatlan fontosságát mind a társadalmi folyamatok megfelelő interpretálásában, a különböző társadalom- és gazdaságpolitikai döntések előkészítésében, mind pedig a hosszú távú, országos jelentőségű stratégiák kimunkálásában. Kérte a jelenlévőket, hogy kutatásaik folytatásával és elmélyítésével a jövőben is járuljanak hozzá Magyarország nemzetközi sikerességének minél hatékonyabb megalapozásához.

Székely-Doby András

A II. főirány szekcióülése

A termelési, a foglalkoztatási és a tulajdoni szerkezet átalakulása a magyar gazdaságban

Halpern László elnökletével a délelőtt folyamán hat előadást tartottak. *Barta Györgyi* a budapesti ipar átalakulásáról beszélt, ahol egyrészt dezindusztrializációs folyamat megy végbe, az ipar karcsúsodik, különösen ami a foglalkoztatottak számát illeti. Az elmúlt években a foglalkoztatásnál kisebb mértékben csökkent az ipar részaránya a budapesti gazdaságon belül a termelésben, a beruházásban és az export teljesítményében is. Másrészt azonban, a dezindusztrializációval párhuzamosan, dinamikus az ipar átstrukturálódása, modernizálódása. Eltűnően vannak az alacsonyabb hozzáadott értéket termelő ágazatok, a budapesti ipar gerincét elsősorban a vegyipar, a részarányában lassan csökkenő élelmiszeripar és az újra erősödő gépipar alkotja. A zöldmezős beruházások terepe az agglomerációs gyűrű, ahol az ipar termelékenységének szintje – a Dunántúl északi részének iparához hasonlóan – magas. A budapesti agglomeráció ipara jelenleg is a legnagyobb ipari koncentráció az országban. A beruházások (főként a külföldi működőtőke-beruházások) mértéke és jellege azt sejteti, hogy az ipar hosszú távon fontos alkotórésze marad a budapesti gazdaságnak.

Borszéki Zsuzsa Magyarország EU-csatlakozásának ipari és kereskedelmi vonatkozásairól tartotta előadását. Rendkívül nagy problémának tartja a gazdaság regionális polarizálódásának folyamatát. A régiók gazdasági teljesítményében több mint háromszoros különbség mutatható ki. Ezt olyan mértékű differenciálódásnak tartja, amely akadályt fogja jelenteni az EU-csatlakozásnak is. A különbségek kialakulásában nem arról van szó, hogy a külföldi vegyesvállalatok versenyét nem bírják a hazai kis- és középvállalatok, minthogy az előbbieket 60 százaléká az iparban, az utóbbiak több mint háromnegyed része a szolgáltató szektorban koncentrálódik. A probléma inkább a külföldi működő tőke erős területi koncentrálódásából és a hazai kis- és középvállalatok alacsony termelékenységéből adódik.

Kiefer Márta előadása a magyar iparvállalatok piacorientációjáról, mikroszintű EU-integrációjáról szólt. Kiemelten foglalkozott a gépipar azon programjavaslatainak elemzésével, amelyek az EU-integráció lehetséges főbb típusait érintik. Mivel az EU a szektorális

ösztönző programok visszaszorítására törekszik, és előnyben részesíti a különböző jogcímen finanszírozott közösségi programokat, így elsősorban ajánlatos olyan javaslatokat megfogalmazni, amelyek nem szektorális jellegűek. Sokkal célszerűbbnek látszik különböző típusú fejlesztési feladatokra (például egy-egy termékcsoport rekonstrukciójára, K+F tevékenységekre, a környezetvédelemre) koncentrálni, és ezek EU finanszírozási lehetőségeibe bekapcsolódni. A magyar gépiparon belül foglalkozott a termékszerkezet-váltás kérdéseivel, a gyártmánystruktúra korszerűsítésével, a különböző beszállítói programokkal, a K+F források növelésének sürgető igényével, a kis- és középvállalkozások átfogó és differenciált fejlesztésének igényével és a regionális támogatások szükségességével.

Petri Zoltán előadása az innovációs folyamatok állami kezelésével foglalkozott. Az állami szerepvállalás két területen jelenik meg elsősorban: a kis- és középvállalatokban, illetve az innovációs szakemberek képzésében. A kormányzati beavatkozások eszközei az állami tulajdon szabályozása, a törvények betartatása, a piaci és a társadalmi befolyásolás. Az innovációs folyamatok finanszírozása megjelenik a kockázatvállalásban, a kölcsön nyújtásában, a csökkentett kamatlábak alkalmazásában, a kormányzati részvények bevezetésében, az adó- és vámkedvezmények nyújtásában és az új szellemi termékek jogi oltalmazásában. Az innováció állami irányításának fontos jellemzője a többközpontú koordináció. Az innovációkkal kapcsolatos döntések vonatkoznak az innovációs célok és az innovációs projektek meghatározására, a szelektált variánsok részletes elemzésére, az értékelésre és megvalósításra. Hangsúlyozta az innováció, a K+F támogatások rendkívül alacsony, de szerinte lassan növekvő szintjének problémáját.

Lakner Zoltán a multinacionális vállalatok szerepét mutatta be a magyar élelmiszeripar versenyképességének alakulásában. Megállapította, hogy a kelet-európai országok fejlettségi szintje és a külföldi működőtőke-beruházások mértéke között laza a korreláció. A multinacionális vállalatok elsősorban biztos piacokat keresnek az élelmiszeriparban, monopóliumhelyzetre törekszenek, egyszerű gyártástechnológiával jelennek meg olyan országokban, ahol stabil a mezőgazdasági háttér. Magyarországon súlyos probléma a mezőgazdasági termékek gyenge színvonala és az alacsony belföldi kereslet. Jelentős átrendeződés várható a magyar élelmiszeriparban: tökekonzentráció, erősödő vertikális integráció, valamint fokozódó verseny a telephelyekért.

B. Boda Dorottya a munkavállalói tulajdonban lévő vállalatok működéséről tartotta előadását. Jelenleg Magyarországon mintegy 250 vállalat – a vállalatok egy százaléka – van MRP tulajdonban, ahol a foglalkoztatottak 1,2 százaléka dolgozik. Többségük a KKV szektorhoz, a kereskedelem és az élelmiszeripar ágazataihoz tartozik. Három kérdést boncolt előadásában: vajon életképesek, versenyképesek és hosszú életűek-e az MRP-s cégek? Az első két kérdésre pozitív válasz adható: az MRP-s cégek átlagbevétel növekedési indexe, jövedelmezősége átlagos, sőt az MRP-s cégek nyeresége nagyobb a magyar átlagnál. Nincsenek jobban eladósodva, mint más vállalatok. Értékük a munkaerejük. Mindemellett, nem lesznek tartós szereplői a piacnak, mivel nem megfelelőek a fejlődésük feltételei. Beruházási tevékenységük visszafogott, a hiányos és ellentmondásos jogi szabályozásuk miatt nehezen jutnak hitelhez.

A szekció délutáni ülését *Sipos Aladár* elnökletével tartotta. *Fekete György*, *Kukovics Sándor*, *Molnár László*, *Neumann László* és *Villányi László* előadását vitatták meg. A felmerült legfontosabb kérdések a következők voltak:

Az EU-csatlakozás agrárstratégiájának alternatív alapozása

Ne gondoljunk pillanatnyilag arra, hogy EU-tagságunk napirendre került, csupán a nyugat-európai felzárkózásunk követelményeiből induljunk ki. Gazdaságpolitikánk talán elfogadhatónak tartja az ágazat csökkenő exportjával jellemezhető jövőképét. Ha kezdi csendben leírni az ágazatot, akkor valószínűleg igen. Akkor az ágazat számára mennyiben bocsátott rendelkezésre erőforrásokat? Ezeket a tüneteket mődnünk volt számos alkalommal tapasztalni. És mit szól ezekhez a belső vitáinkhoz Brüsszel? Nem csupán diplomáciából hallgat. A Nyugatnak mindegy, hogy összezsugorodott mezőgazdaságot fogad be vagy

sem, ha a mi gazdálkodási rendszerünk áttekinthető, kiszámítható. Brüsszellel szemben érthetően igyekszünk minél kedvezőbb bázist kialakítani a meglehetősen gyenge tárgyalási pozícióban. Ugyanakkor legalább ilyen igyekezettel kellene a bázishelyzet javítására törekednünk. Ez azonban még a retorikánkban is nagyon hiányos, hát még abban az emberfeletti erőfeszítést igénylő feladatban, amit senki sem old meg helyettünk. Hol van a korábbi „sikerágazat”, amelynek társadalmi összefüggéseit élesen vitatják, de amelynek technológiai fejlődését világszerte elismerték? A rendszerváltás után sajnos a brüsszeli csatlakozásunk alternatíva nélküli folyamatában szinte egy évtizednyi késésben vagyunk. Hogy miért? Nem vitás, hogy a szétesett termelésünknek a tökeszegénység melletti helyreállítása az elsődleges nehézség. Kétségtelen azonban, hogy az is hátráltató tényező, ha egyesek Brüsszel helyett arra tartják magukat illetékesnek, hogy megmondják, mi az EU-konform. Az EU-tárgyalások igény szintje feltételezésünk szerint közmegegyezést helyezhet előtérbe folyamatos érvelésünk esetén a stratégiát jórészt meghatározó bázishelyzet egyes kérdéseiben, az agrár fejlődési pályát meghatározó egyes hatótényezők értelmezésében, sőt magában a jövőkép vonatkozásában is.

A tulajdoni, vállalati, termelési és foglalkoztatási szerkezet átalakulása a magyar agrárgazdaságban

Amint az előre látható volt, a mezőgazdaság átalakulása hosszabb folyamat lesz a magánosításnál, és a föld tulajdoni szerkezetének a változásai sem fejeződnek be a privatizációval. A tulajdonviszonyok újabb változásai pedig tovább alakíthatják a vállalati és a termelési szerkezetet is. A privatizáció többek között felszínre hozta a föld tulajdoni szerkezetének elaprózottságát; a földtulajdonosok előregedését.

Az elaprózottság másként jelentkezik a kárpótlással szerzett földeknél, mint a részarány-tulajdonoknál. A kárpótlással szerzett földeknél a tulajdonszerkezet elaprózottságához társul a birtokszerkezet elaprózottsága aszerint, hogy a kárpótoltak hány táblából sikerült földet szereznie a licitálás során. Mint magatartásformáló tényezőt kell figyelembe venni a földtulajdonosok korát, mert ez meghatározhatja, lesz-e a belőle egyéni gazdálkodó vagy sem. Figyelembe kell venni a 0,5–10 hektáros birtokokat, amelyek 732 600 háztartáshoz tartoznak. Ennyi háztartás birtokolja a földterület 48,7 százalékát!

A magyarországi beruházási folyamatok elemzése

Az 1995-ös stabilizációs intézkedéscsomag azt szolgálta, hogy javuljon a költségvetés nettó pozíciója és többletforrások jöjjenek létre a hazai vállalkozások beruházásai számára. Az eddig elért hatás e területen meglehetősen ellentmondásos. A magyar beruházások GDP-hez viszonyított, 1990–98 között 20–24 százalék körül mozgó értéke a régióban nem kirívóan alacsony. A beruházások egyik jelentős forrása 1990–96 között a devizahitel lett. A vállalati devizahitel-állomány 1993 végén 2,4 Mrd, 1994 végén 3,7 Mrd, 1995 végére 5,6 Mrd, 1996 végén 6,1 Mrd USD-t ért el. A tendencia 1997-ben megfordult, a vállalkozások devizahitel-állománya (külföldi és belföldi devizahitelek összege) 5 Mrd dollárra csökkent. Az 1995-től megindult kamatsökkenés jótékonyan hatott a gazdasági szereplőkre: nőtt a hiteligeny, s erősödött a verseny a bankok között is. A kedvező kilátásokkal rendelkező vállalkozások számára hitelbőség volt; belföldön és külföldön is forrásokhoz juthattak. A beruházásokban a külföldi részvétel erősödött.

Foglalkoztatási és munkaügyi viszonyok a privatizált közszolgáltató vállalatoknál

Csökkenett a szakszervezetek szerepe. A munkahelyi kollektív szerződésekből előforduló témák gyakorisága százalékban kifejezve:

	Versenyszféra (Mt)	Költségvetési szféra (Kjt.)
A SZERZŐDÉSKÖTÉS ELJÁRÁSI SZABÁLYAI		
a kollektív szerződés felmondására	76	84
ebből: az MT/Kjt.-től eltérő szabályok	17	10
a kollektív szerződés módosítására:	57	68
MUNKAÜGYI KAPCSOLATOK SZABÁLYOZÁSA		
a szerződő felek kapcsolatrendszere	68	75
a szakszervezetek jogköre	69	77
a szakszervezetek működése	69	80

Az 1998-ban regisztrált kollektív szerződések a versenyszférában:

Vállalati létszám	Munkáltatók száma a versenyszektorban	Kollektív szerződéssel rendelkező munkáltatók (%)
1001 felett	170	86,5
501-1000	312	61,2
301-500	381	50,7
51-300	4 831	11,7
21-50	9 215	1,1
5-20	33 050	0,1
Összesen:	47 959	2,6

A mezőgazdasági kis- és középvállalkozások piaci és gazdaságpolitikai alkalmazkodása

Az alkalmazkodás fő problémái: finanszírozás, értékesítés, gépesítés, raktározás. Csekély az előnyösebb nagykereskedelmen keresztül történő beszerzés aránya, ugyanakkor jelentős az előnytelen értékesítés aránya, azaz a drágán való beszerzés és olcsón történő értékesítés jellemzi a kis- és középvállalkozásokat. További problémát jelent az értékesítésben a megbízhatóság (a vevők nem fizetnek). A gazdálkodók 81,7 százaléka szerint a piacon hátrányos a helyzetük. Nem adózó a mezőgazdasági vállalkozók 88 százaléka. Az EU-csatlakozást elsősorban az iskolázottabbak támogatják. Az östermelők fele nem tartja a csatlakozást támogatandónak. Különösen nagy ezen csoport aránya Bács-Kiskun megyében. A vita során kiderült, hogy ezt a sajátos megyei támogatást más tapasztalatok is teljes mértékben alátámasztják.

Barta Györgyi-Fekete György

A III.a főirány szekcióülése

Közigazgatás-fejlesztés és önkormányzatiság

Az ülést *Boros László*, a főirány vezetője nyitotta meg. Bevezetőjében rámutatott arra, hogy a közigazgatás fejlesztésének társadalomtudományi háttérét biztosító kutatások tematikai spektruma az elmúlt időszakban szélesedett. A központi közigazgatás átfogó reformjának lezárulása után előtérbe kerülhettek a közigazgatás különféle szintjeinek és intézménytípusainak szociológiai, politológiai, jogtörténeti, rendvédelmi, katasztrófa-elhárítási és bibliográfiai-szakirodalmi vizsgálati aspektusai. Ezt a tematikai és módszer-

tani sokszínűséget tükrözte az ülés is, amikor a kiválasztott problémák és a felkért előadók körével reprezentálta a közigazgatással foglalkozó kutatások interdiszciplináris jellegét. A kutatási beszámolókból a főirány vezetője arra következtetett, hogy az OKTK által az egyes pályázóknak nyújtott szerény támogatás is fontos és hasznos hozzájárulás volt a magas színvonalú tudományos produktumok megszületéséhez.

Első előadóként *Széman Zsuzsa* szociológus tájékoztatta a hallgatóságot a szociális szférában tevékenykedő civil szervezetek és az önkormányzatok közötti kapcsolatokról készített szociológiai vizsgálatának eredményéről. Táblázatokkal demonstrálta, hogy 1998-ban már az önkormányzatoknak több mint 80 százaléka kapcsolatban állt egyesületekkel és alapítványokkal. Ez a fél évtizeddel korábbi helyzethez képest csaknem 20 százalékos növekedést jelent. Még látványosabb, 70 százaléknál is nagyobb az egyházakkal kialakított együttműködés arányának a javulása. Az érdekvédelmi és a piaci szereplőkhöz fűződő viszony látható bővülésével együtt az adatok összességükben lassú minőségi változást mutatnak az önkormányzatoknak a szociális szféra szereplőivel kialakított kapcsolatában. Az önkormányzatok egyre inkább vegyes jóléti modellben gondolkodnak. A nem állami szereplőkkel való együttműködésben tovább nőtt a jogilag szabályozott formák szerepe.

Horváth Péter politológus doktorandusz a központi kormányzati döntésmechanizmus kutatásában elért eredményeiről számolt be. Vizsgálatának fókuszában a Miniszterelnöki Hivatal állt. A konstruktív bizalmatlansági indítvány intézményével alkotmányosan megerősített miniszterelnöki pozíció, továbbá az erre épített ún. kancellár-demokrácia objektíve koncentrált a kormányzati döntéshozatal meghatározott érvonalait a rendszerváltás után. Ennek következményeként folyamatosan növekedett a Miniszterelnöki Hivatal mérete és döntési kompetenciája. A kutatás vizsgálta az 1998 utáni változásokat is, különös tekintettel a referatúrák új rendszerének kiépítésére és a működésükkel kapcsolatos kritikákra. Az átszervezett mechanizmus bizonyos egységei lényegesen hatékonyabbak lettek az új felállásban, míg más területeken az eddigi tapasztalatok szerint nem vált be a változtatás. Egyértelműen pozitív hatása volt viszont annak, hogy a MEH vezetését miniszter vette át.

Máthé Gábor jogtörténész összefoglalta annak a kutatássorozatnak néhány fontosabb következtetését, amelyet horvát kollégákkal együttműködve végzett az Osztrák–Magyar Monarchián belüli Magyar Királysághoz tartozó Horvátország állami intézményrendszerének sajátosságairól. A magyar–horvát kiegyezés sajátos természetéből egészen más kapcsolat és együttműködés következett, mint az osztrák–magyarból. A horvát intézményi megoldások bizonyos esetekben a magyar rendszerbe illeszkedtek, egyes szervezeti formák közvetlenül tovább éltették a korábbi osztrák konstrukciókat, míg meghatározott feladatokat sajátos horvát nemzeti változatokat reprezentáló módon oldottak meg.

Mezey Barna a magyar jogtörténeti bibliográfia elkészítésének folyamatáról, az elvekről és a nehézségekről tájékoztatta az ülés résztvevőit. Nem a munka módszertani részleteiről számolt be, hanem azokról az intellektuális dilemmákról, amelyek nem új keletűek az ilyen jellegű munkáknál. Magának a jogtörténeti irodalomnak az elhatárolása a történeti, a szakjogtudományi és az egyéb társadalomtudományi témáktól meglehetősen bonyolult volt mindig is. A legmagasabb színvonalat produkált korábbi hasonló törekvések tapasztalataiból, a magyar jogtörténet nagyjainak útmutatásaiból és a rendelkezésre álló feltételekből (köztük az OKTK támogatásából) álltak össze a munka eredményes elvégzésének háttértényezői.

A honi katasztrófavédelem stratégiai elveiről és gyakorlati feltételeiről *Karap Géza* előadásában hallhattunk. A projekt felelőse, *Károlyi László* külföldön tartózkodott, így kollégája és munkatársa vállalta a téma megvilágítását. Definiálta a katasztrófa minősíthető jelenségek körét, majd beszámolt arról, hogy közel kétezer vizsgálati anyagot tanulmányoztak a kutatás során. Értékelte a természeti jelenségek által keltett és a veszélyes anyagok által kiváltott veszélyek gyakoriságát. Kitért a katasztrófák elleni védekezés szabályozásának gondjaira és tényeire, a védekezésben részt vevők körére és feladataikra, valamint a katasztrófák által okozott károk rendezésének problémájára.

Parádi József is bibliográfia készítéséről számolt be, méghozzá olyanról, amely speciálisabb, mint a jogtörténeti. Meglepte a hallgatóságot a magyarországi rendvédelmi irodalom csekély feldolgozottsági és korlátozott összegyűjtöttségi állapotaira vonatkozó információkkal. Felvázolta módszertani elveit, amelyeket következetesen igyekezett megvalósítani munkája során. Váratlan kutatási eredményként demonstrálta, hogy milyen meglepően nagyszámú idegen nyelvű publikáció jelent meg a magyarországi rendvédelem témájában. A többi résztvevővel összhangban megállapította, hogy a rendvédelem-történeti és a jogtörténeti bibliográfiák elkészültével a szakirodalom feldolgozói jóval kedvezőbb helyzetbe kerültek.

Boros László

A III.b főirány szekcióülése

A regionalitás különböző aspektusai és dimenziói az OKTK kutatások tükrében

Csatári Bálint, az ülés elnöke bevezetőjében hangsúlyozta, hogy lankadatlan és rendkívül sokirányú az érdeklődés az e főiránytól elnyerhető pályázati támogatások iránt is. Ez nemcsak a pályázók kutatói kíváncsisága, ambíciója tekintetében fontos, hanem azért is, mert a döntéshozó gyakorlat is igényt tart ezekre az eredményekre. A főirányhoz kapcsolódó kutatások rendkívül széles tematikai palettát képviselnek, és nagyon különböző a megítélt támogatások mértéke is. Néhány közös elemük azonban megadható.

Egy ilyen közös elemként említhető, hogy a támogatott munkák – illeszkedve a pályázati kiíráshoz is – kifejezetten új regionális, illetve területi kutatási irányok elkezdését vagy éppen befejezését szolgálják. Az eredmények újszerűsége nemcsak a pályázó kollégák kreativitását és elhivatottságát tükrözi, hanem talán azt is, hogy kevesen vagyunk a regionális folyamatok feltárása során felmerült problémák jobb megismeréséhez.

A másik közös elem az inter-, sőt multidiszciplinaritás mellett, hogy az új regionális tudományos szemlélet kialakításához, megalapozásához az elvégzett munkák között egyszerre vannak jelen a klasszikus, a lokalitás és a mikrovilág esettanulmányaira építő területi-települési-ágazati kutatások és a modernebb, dinamikusabb, az áramlásokat, a hálózati makrofolyamatokat feltáró-elemző munkák. A szekcióülésen az elmúlt évek lezárt munkáiból – a közösen vállalt európai regionális integrációs folyamatok különböző megközelítéseinek szellemében – három fő témakört érintettek az előadók.

Az egyik témakör a környezet kutatása és fejlesztése, amelyek nemcsak hazánk e téren való és a csatlakozással kapcsolatos kétségtelen lemaradásának a behozását segíthetik, hanem hozzájárulhatnak a fenntartható fejlődés sokoldalú társadalmi értelmezéséhez, megközelítéséhez, illetve alkalmazásához.

Rácz Lajos az Alföld hosszú távú éghajlatváltozásainak elemzését előadva – több évszázados értékelő adatsorok összekapcsolásával – azt bizonyította, hogy az évszakok korábbi jellegüket elvesztő változásai és az egyre szélsőségesebbé váló klimatikus viszonyok jelentős – a környezet egészét érintő – alkalmazkodást igényelnének a gazdaság és a társadalom részéről egyaránt.

Az ún. szocialista iparvárosaink (Tatabánya, Komló, Dunaújváros) társadalmának környezeti konfliktusra való érzékenységéről szólt *Szirmai Viktória* előadása. A vizsgált „mintavárosok” igen eltérő környezet-fejlődése és annak különböző megítélései mellett azt az általánosítható tanulságot is levonta az előadó, hogy az EU környezeti politikája számos szempontból mást vár el, mint a hazai gyakorlat. A „követő” helyett „megelőző” beavatkozásokra lenne szükség.

A környezeti előadásokhoz szorosan kapcsolódtak a főirányon belül igen tartalmas részt képviselő agrár- és erdészeti kutatások. *Burgerné Gimes Anna* 11 megye egyéni és társas mezőgazdasági vállalkozásait érintő empirikus felmérésének eredményeit bemutattva kiemelte, hogy ha lassan is, de elkezdődött – elsősorban bérleti formában – az üzemi koncentráció. Működésükben, gazdálkodási jellegükben és eredményességükben is egyre inkább elkülönülnek egymástól az egyéni, a törpegazdaságok és a „teljes” foglalkoztatást biztosító 50–100 hektár felettek. Ez utóbbiak termelési, felszereltségi és foglalkoztatási adatai már egyre inkább megközelítik az EU-ban mért szinteket.

Fehér Alajos a mezőgazdasági térhasználat észak-magyarországi vizsgálatából azt emelte ki, hogy a termelési szerkezetet az egyszerűsége törekvés, az extenzifikálódás és a pillanatnyi piaci, illetve támogatási előnyök kihasználására való törekvés egyaránt jellemezte. Vizsgálataik alátámasztották, hogy a lokális és a központi koordinációs struktúra és az integrációs struktúra kiépülésének hiányai és funkcionális zavarai az agrártermelők alkalmazkodási zavaraival társulva az észak-magyarországi statisztikai vonzáskörzetek többségénél jelentősen hozzájárulnak a strukturális jegyeket viselő, regionálisan megfelelő alkalmazkodási válságok tartósságához, illetve mélyüléséhez.

Kovács Teréz a falusi átalakulás gazdasági és társadalmi konfliktusairól tartott értékes beszámolójában három eredményt emelt ki: a tulajdonváltások hatásait, a falusi társadalom jövedelemviszonyainak kedvezőtlen változását és a lokális közösségek újjászervezésének nehézségeit.

Illyés Benjámín a fenntartható erdőgazdálkodás feltételrendszerének fejlesztéséről tartott előadása során rámutatott az ökológiai és ökonómiai (tartamos, fenntartható) erdőgazdálkodás és a regionális tervezés összefüggéseire. Megállapította, hogy a rendszerváltás után a részvénytársaság szervezetben működő magyar állami erdőgazdálkodás gazdaságilag eredményes működéssel egyúttal stabilizálta az állami erdők állapotát. Az európai állami erdészeti szervezeti típusainak és fejlesztési irányainak elemzéséből azt a következtetést vonta le, hogy ezzel összhangban van a magyar állami erdészeti jelenlegi szervezete.

A másik nagy témakörben hazánk tágabb, de legalább közép-európai szintű regionális integrációjának vizsgálataiból hangzottak el előadások. Ezek részben a növekvő számú határ menti, interregionális kutatásokat ölelték fel, de nagyon érdekesek és hasznosak lehetnek a nemrég indult Kárpát-medencei és más eurorégiós vizsgálatok is. *Rechnitzer János* az elmúlt tíz év regionális folyamatainak értékelésekor kiemelte az átmenet három fő sajátosságát: az államszocialista termelői gazdaság bizonyos elemeinek továbbélését, a modern piacgazdaság jellegadó megjelenését, illetve bizonyos posztmodern jelenségek feltűnését. Az általa kifejtett hat regionális fejlesztési dilemma közül legfontosabbnak a magyar régiók európai integrációs folyamatainak felgyorsítását ítélte.

Részben ehhez is kapcsolódva *Süli-Zakar István* a Kárpátok-Eurorégióban folytatott kutatásait mutatta be, hangsúlyozva, hogy e különös európai jelentőségű fejlesztési kulcsterület akkor juthat majd előbbre, ha az érintett szomszédos országok régiói is alkalmassá válnak az önálló területi döntéseken alapuló együttműködésre.

Ennek egyfajta és rendkívül érdekes történeti-földrajzi, illetve regionális „igazolását” adta *Beluszky Pál* előadásában, mely a századelő Magyarországnak területi differenciáit vizsgálta. Rámutatott, hogy az elmaradottság és a fejlettség általa feltárt méréseredményeit, indikátorait csak a maguk területi „relativitásában” lehet helyesen értékelni, s arra is, hogy a város- és térszerkezet alapján kialakult alapstruktúra sokkal lassabban változik, mint gondolnánk. Sőt a nemzetközti területi integráció fejlődésével még újjá is éleszthetők olyan együttműködések, akár a Kárpátok-Eurorégióban, a többi szomszédos ország határ menti zónáiban, amelyek kölcsönösen építenek a korábban okszerűen kialakult és hajdan jól működő térsztruktúrára.

A harmadik igen érdekes, s újnak is nevezhető kutatási irány a főirányon belül az innovációk és az információs társadalom területi terjedésének kutatásai voltak. Az eredmények elég nyilvánvalóan támasztják alá, hogy a következő évtized területi fejlődésének, s a remélt területi felzárkózásnak ezek lesznek/lehetnek a kulcstényezői. Részben ezt igazolta *Nagy Gábor* az információs társadalom kialakulásának regionális különbségeiről szóló

előadása, amelyben bemutatta és értékelte, hogy a megyék és régiók eltérő fejlődési színvonalának különbségei a vizsgált probléma szerint még markánsabban mutathatók ki. Kiemelte azt is, hogy az információs társadalom és gazdaság egyes tényezőinek megjelenése még erőteljes budapesti és nagyvárosi koncentrációt mutat.

Az innovációk lokális megjelenésének szükségességéről és sajátos formáiról tartott előadást – egészen eredeti megközelítésben – *Gadócziné Fekete Éva*. Összegzésként a mintegy 800 helyi fejlesztő szervezet vizsgálata alapján azt emelte ki, hogy az elmaradott falusias kistérségekben a megújuláshoz, a fenntartható fejlődéshez szükséges ismeretek megszerzése és adaptációja is innovációnak tekinthető.

Környezeti alapok, regionalitás, információ és innováció – a globalitás és a lokalitás egyszerre való figyelembevétele. A fenti „jelszöszörű” tartalmi megjelenítés mellett a szekció leginkább a gyakorlati döntéshozók számára szükséges alapkutatások fontosságát hangsúlyozta és igazolta.

Csatári Bálint

A IV. főirány szekcióülése

Felsőoktatás, szakképzés, kisebbségi oktatás

A szekcióülésen elhangzott előadások az OKTK által 1999–2000-ben támogatott kutatási témák közül hat eredményeit mutatták be. Az előadások két nagy tematikus blokkba szerveződtek: a felsőoktatási rendszer problémái és fejlődése, illetve szakképzés és regionális együttműködés. *Halász Gábor* bevezetőjében kiemelte a plenáris ülésen elhangzott előadások azon elemeit, amelyek az oktatással kapcsolatos kormányzati politika és az ennek megalapozását célzó kutatások számára különösen relevánsak. Az előadókat és a jelenlévőket arra kérte, hogy saját kutatási eredményeik bemutatása során ezeket is vegyék figyelembe.

A felsőoktatási témablokkban elhangzott előadások közül az első, *Gábor Kálmán* a Széchenyi-ösztöndíj hatásvizsgálatát ismertette. A bemutatott kutatás az ösztöndíjat elnyert egyetemi oktatókkal készített interjúkra épült. Céljai közül hármat érdemes hangsúlyozni: (1) Annak feltárása, hogy ez az új támogatási forma játszott-e valamilyen szerepet, és ha igen milyen a felsőoktatás modernizálásában egy olyan időszakban, amikor egyéb modernizációs hatások is érvényesültek (pl. PhD-képzés bevezetése, integrációs törekvések); (2) Az ösztöndíj bevezetése milyen hatást gyakorolt a felsőoktatási intézmények belső szervezetére, az intézményeken belüli szakmai hierarchia alakulására, a támogatás nyomán kialakuló új jövedelemkülönbségek okoztak-e szervezeti feszültségeket. (3) A felsőoktatással foglalkozó szakmai nyilvánosságban milyen viták kísérték a bevezetést. A kutatás megmutatta, hogy az ösztöndíj bizonyos körben elősegített tartalmi modernizációs folyamatokat, új szakok indítását, korlátozott mértékben hozzájárult az egyetemi és az egyetemen kívüli (akadémiai) szféra együttműködéséhez, stabilizálta egy középgeneráció helyzetét az egyetemi oktatói karon belül, továbbá elősegítette bizonyos interdiszciplináris elemek erősödését és a felsőoktatás versenyképességét. Hatását ugyanakkor csökkentette a támogatás jövőjének fennmaradó bizonytalansága, az oktatói karon belüli egyenlőtlenségek nyomán keletkezett szervezeti feszültségek. Kérdésként merült fel a támogatás első köréből kikerülők várható szervezeti reintegrálódása és az ennek nyomán változó szakmai pozíciója. Az ösztöndíj jelentős vitákat generált a felsőoktatás szakmai nyilvánosságán belül. A fejlesztő hatásokat hangsúlyozók és a támogatottak pozitív véleménye mellett sokféle ellenvélemény is megfogalmazódott, melyek egy része különböző okokból megkérdőjelezte e támogatási forma létjogosultságát is.

Tóth Tamás „Az európai egyetem funkcióváltozása” c. kutatási eredményeit ismertette. Ez az MTA Filozófiai Intézete által kezdeményezett és folytatott kutatás filozófiai megközelítésben vizsgálta a modern felsőoktatási rendszerekben az elmúlt évtizedekben lezajlott változásokat. A kutatók arra a kérdésre keresték a választ, vajon a középkori tradícióból született európai egyetemi modell a hallgatói létszámok növekedése, az ezt kísérő intézményi differenciálódás (pl. a nem egyetemi felsőoktatási szektor kiépülése), a gazdaság szférájával való kapcsolatok erősödése és más változások nyomán milyen funkcionális átalakuláson megy keresztül. Az európai egyetemi eszme fejlődésében a kutatás megkülönböztette a premodern, a modern és a posztmodern időszakot. A modern európai egyetemeken belül négy alapvető fejlődési mozzanatot azonosított, melyek a következők: (1) a specializáció és professzionalizálódás, (2) új diszciplínák intézményesülése, (3) a belső szervezeti differenciálódás és az ezt kísérő szervezeti konfliktusok, (4) a tudományos kutatási funkció megerősödése.

A szekcióban izgalmas vita bontakozott ki arról, vajon a bemutatott átalakulási folyamat mennyire értelmezhető olyan mélyülő válságként, amire még nem sikerült megoldást találni (eszerint az eddigi viták általában nem vezettek működőképes kormányzati politikákhoz), avagy mennyire olyan pozitív folyamatként, amely – még ha fájdalmas elemekkel is kísért – valójában nem más, mint a felsőoktatási rendszer sikeres alkalmazkodása a változó társadalmi környezethez (amit a kormányzati politikák is elősegítettek). Vita alakult ki a kutatásnak azzal a megállapításával kapcsolatban is, hogy vajon a nyolcvanas-kilencvenes évek felsőoktatással kapcsolatos kormányzati politikája, amelynek kiemelkedő elemei a pénzügyi hatékonyság és elszámoltathatóság (és amelyet az előadás technokratamonetarista megközelítésként aposztrofált) hogyan minősíthető. Ugyancsak vita bontakozott ki azzal kapcsolatban, vajon a filozófiai megközelítés önmagában alkalmas-e a felsőoktatás átalakulásának a megértéséhez, avagy más tudományterületek (elsősorban a szociológia és a közgazdaságtan) válaszait is figyelembe kellene venni. Egyetértett azzal kapcsolatban, hogy az interdiszciplináris megközelítés – amely egyébként sok szempontból magát a bemutatott kutatást is jellemezte – a legeredményesebb. Abban is egyetértettek a vitatkozók, hogy az európai egyetemi modelltől (ha egyáltalán beszélhetünk ilyenről) való gondolkodás célja nem egyfajta létező modell hazai adaptálása, hanem az, hogy a felsőoktatás jövőjéről folyó nemzetközi és ezen belül európai dialógusba bekapcsolódva, abban akár kezdeményező félként, saját rendszerünket modernizálhassuk.

A harmadik felsőoktatási témájú előadásban *Semjén András* az állami és magán felsőoktatásban tanuló hallgatók összehasonlításáról szóló kutatás eredményeit ismertette. A kutatás az egyetemi hallgatók körében 1996-ban végzett adatfelvétel elemzésére épült, amely lehetővé tette a tandíjat fizető és azt nem (vagy csak névleges mértékben) fizető hallgatók összehasonlítását. Az előadás a következő változók mentén hasonlította össze a két csoportot: (1) a választott szakirányok, (2) a két csoport középiskolai eredményei, (3) a magánórák megfizetésére való korábbi hajlandóság, (4) a felsőoktatásba való bejutás módja (korábbi elutasítások, az eredeti célokkal nem egyező szakirány kényszerű választása), (5) a hallgatók lakóhelye. A vizsgálat maga az előadásban bemutatott változók és összefüggések mellett természetesen további szempontokra is kiterjedt. Vizsgálta a kutatás továbbá azt is, hogy a különböző hallgatói csoportok (pl. fizetők és nem fizetők) különböző feltételek (pl. szabad szakválasztás vagy kényszerválasztás) mellett hogyan viszonyulnak a különböző tandíjfizetési sémákhoz, a visszatérítési módzatokhoz (kamatmentes, reálkamattal növelt).

A tandíjat fizető és azt nem fizető hallgatói csoportok közötti különbségekkel kapcsolatban bemutatott eredmények közül érdemes kiemelni, hogy a fizető csoporton belül jóval magasabb azoknak az aránya, akiknek a jelentkezését korábban valahol már elutasították, akik számára tehát a tandíjas oktatás az oktatási igényeik kielégítésének feltehetően egyetlen lehetséges formája maradt. Figyelemre méltó az is, hogy lakóhely szerint a fővárosi–egyéb városi–falusi hallgatók közül a középső csoportra jellemző legkevésbé a tandíjfizetés, továbbá hogy ugyanez a különböző szakirányok közül a pedagógusok mellett főleg

az orvosokra jellemző. Azok, akik fizetnek tandíjat, általában hisznek abban, hogy a befektetésük későbbi szakmai pályafutásuk során megtérül majd.

A vitában hangsúlyt kapott az, hogy a tandíjakkal kapcsolatos vélemények és attitűdök dinamikusan változnak a társadalmi tapasztalatok akkumulálódása és az ehhez kapcsolódó társadalmi tanulási folyamat során. E tapasztalatokat és tanulást nagymértékben alakítják a munkaerőpiacról és a különböző hivatások munkaerőpiaci helyzetéről szerzett információk. Az egyének ugyanis ezek alapján alakítják ki saját stratégiájukat, mérlegelik a különböző döntések lehetséges kockázatait. Ezért erről a területről statikus kép nem alkotható. Ebben az esetben is olyan kutatásról van szó, amely közvetlenül segítheti a témával kapcsolatos kormányzati döntések meghozatalát, különös tekintettel a különböző lehetséges hallgatói hitelkonstrukciókra.

A területi és szakképzési kutatások ismertetői között az első, *Mezei István* a képzettség és a területi fejlettség kapcsolatával foglalkozott. Előadása a megyei oktatási statisztikai adatsorokon elemzésén alapult: célja a középiskolai oktatás fejlettségében és jellegében megfigyelhető megyék közötti eltérések magyarázata volt. A kutatás összefüggést állapított meg az egyes megyék gazdasági fejlettsége, az általuk működtetett középfokú oktatási struktúra és a képzés egyes mutatói között. A megyék jól elkülöníthető típusai rajzolódtak ki, így az egyik végleten olyan megyék, melyek gazdaságilag fejlettek, de oktatási mutatóik gyengék (pl. Fejér, Veszprém és Pest), a másikon pedig olyanok, amelyek gazdasága kevésbé fejlett, ugyanakkor kedvező oktatási mutatók jellemzik (pl. Borsod, Nógrád, Heves). A 12 éves idősorok elemzése azt is megmutatta, hogy a különböző megyék eltérő módon vezették át középfokú iskolarendszerükön a hetvenes évek közepén született nagy létszámú korosztályt (aminek a népesség iskolázottságára és képzettségére nézve tartós hatásai lehetnek). A levont következtetések közül kettő érdemel különös figyelmet: az egyik a megyék közötti különbségek nagyságára vonatkozik, a másik a területi irányítási szint gyengeségére.

A területi-szakképzési blokk második előadója, *Fehérvári Anikó* az iskolarendszeren kívüli szakképzésről szóló kutatásának eredményeit mutatta be. E téma jelentőségét növeli egyfelől ennek a képzési szférának a kilencvenes években megfigyelt rendkívüli expanziója, másfelől szerepének a jövőben várható további növekedése. A kutató öt olyan intézményi körben végzett felmérést, amelyek ténylegesen szerepet játszanak az iskolarendszeren kívüli szakképzésben: (1) regionális képző központok, (2) a középfokú iskolarendszer ilyen típusú képzésben részt vevő intézményei, (3) a felsőoktatás ilyen típusú képzésben részt vevő intézményei, (4) a piaci vállalkozások és (5) a gazdasági kamarák. A mintába bekerült intézmények oly módon oszlottak meg az ország kelet-nyugati tengelye mentén, hogy a regionális eltérések is vizsgálhatóvá váltak. A bemutatott eredmények – melyek itt is csak egy részét alkották a kutatás tényleges hozamának – a következő témákhoz kapcsolódtak: (1) a képzésben részt vevő intézmények sajátosságai, (2) a képzési piac sajátosságai és működése, (3) a képzésben részt vevő hallgatók. Az eredmények közül itt is csak néhányat emelhetünk ki. Ami az intézményi viszonyokat illeti, a szakképző és a felsőoktatási intézményekre az jellemző, hogy az ott dolgozó munkatársak magánvállalkozásokat hoznak létre, és ezek vállalják fel a rendkívüli képzési feladatokat. A kamarák, amelyeknek a jogszabályok nem engedik meg a vállalkozó tevékenységet, általában közhasznú társaságot hoznak létre és az vállalkozást. A gazdálkodó szervezetek esetében többféle típus figyelhető meg (privatizált és feldarabolt korábbi állami vállalatok, régi emberekkel létrehozott új társaságok, képzési céllal alakult vagy ilyen profilt is felvállaló teljesen új társaságok). Általában jellemző a formális és az iskolarendszeren kívüli képzés határvonalainak a bizonytalansága, illetve a közösségi formák és a magánvállalkozások közötti átmenetek fokozatossága.

Ami a képzés piacát illeti, látszólag valóban piaci viszonyok uralkodnak, azonban az állam a megrendelők vagy finanszírozók között olyan nagy túlsúllyal rendelkezik, hogy a piac emiatt mégsem mondható valódinak. E piacon a verseny szempontjából óriási jelentősége van a korábbról megörökölt kapcsolati és információs tőkének, a képzési progra-

mok egyediségének. Az utóbbi években a piaci szereplők számának csökkenése volt megfigyelhető, és részben megtörtént a piac felosztása.

Ami a hallgatókat illeti, döntő részük magasan iskolázott, a legtöbben érettségizettek, e csoporton belül is kiemelkedően felülreprezentáltak a szakközépiskolát végzettek. Az alacsony iskolázottságuk kevéssé lépnek be a képzési piacra annak ellenére, hogy az állami politika elvileg ezt preferálja. Az iskolarendszeren kívüli szakmai képzés hallgatóinak szociális helyzete jobb, mint az átlag magyar lakosságé. E kutatás eredményei közvetlenül felhasználhatók a felnőttoktatás tervezett törvényi szabályozása szakmai megalapozásában.

A szekció záró előadásában *Tóth András* „Az oktatási, képzési intézmények együttműködésének lehetőségei a Kárpátok-Eurorégió keretében” című kutatás eredményeit mutatta be. A Kárpátok-Eurorégió 1992-ben kormányzati kezdeményezésre jött létre. A gazdasági együttműködés mellett a kezdettől fogva cél volt a kulturális és ezen belül oktatási együttműködés. Jogi kereteit az érintett országok közötti kétoldalú alapszerződések adták (jelentős eltérésekkel ennek a regionális elemnek a súlyát tekintve), fejlődésére pedig jellemző volt a korábbi tanácsi kapcsolatok jelentősége. A kutatás azt jelezte, hogy a kisebb-ségi problémáknak a környező országokkal való kapcsolatokat megterhelő kisebb-nagyobb problémái erre a regionális együttműködésre is hatással voltak. Az együttműködésen belül kiemelt figyelmet kapott a magyar–magyar kooperáció, ugyanakkor a magyar–nem magyar kapcsolatokat a kelletnél inkább a háttérbe szorultak. A civil szerveződéseknek az együttműködésben igen jelentős szerepe volt. Az oktatási intézmények közötti kapcsolatokban az oktatók és hallgatók mobilitása viszonylag jelentős volt, azonban az ezt támogató vagy ennek feltételül szolgáló elemek (így a képzési idő kölcsönös beszámítása) nem épültek ki. Noha a program hozzájárult az oktatási intézmények közötti kapcsolatok fejlődéséhez, a benne rejlő lehetőségeket az oktatási intézmények csak részben használták ki.

A viták lezárását követő zárszóban elhangzott néhány, a főirány jövőbeni munkájának orientálását is célzó megállapítás. Ezek közül külön kiemelését érdemelnek a következők. (1) A főirány keretében végzett kutatások az oktatás területén létrehozta olyan új tudást, amely hozzájárulhat az e szektorra vonatkozó kormányzati politika megalapozásához. (2) Az oktatással és képzéssel kapcsolatos kormányzati politika megalapozását célzó kutatások szükségképpen interdiszciplinárisak. Az ebből fakadó előnyök a szekcióvitában is nyilvánvaló módon megjelentek (például a felsőoktatással kapcsolatos filozófiai, szociológiai és közgazdasági megközelítések és fogalomhasználat ütközésekor). A szektorális politika megalapozását éppen az ilyen többdimenziós megközelítések segítik a leginkább. (3) Az oktatás és képzés különböző szintjeire (pl. iskolai oktatás és felsőoktatás) és intézményi területeire (pl. iskolarendszeren belüli és azon kívüli képzés) vonatkozó elemzések nemcsak módszertani és tartalmi szempontból termékenyítik meg egymást kölcsönösen, hanem ezek összekapcsolása a szektorális politika megalapozását is hatékonyabban segíti. (4) Az OKTK alapvető célja, azaz a társadalomtudományi kutatásoknak az oktatással kapcsolatos kormányzati politika megalapozásához való felhasználása, az oktatás területén alapvetően érvényesült: ez még az alapkutatói elemeket tartalmazó kutatásokra is egyértelműen megállapítható.

Halász Gábor

Az V–VI. főirány szekcióülése

Szociális kérdések, generációs újratermelődés

A vitaülés első előadója *Székely Gáborné* volt, aki a lakáskérdés szociális vonatkozásai címmel számolt be a KSH-ban *Farkas Jánossal* közösen végzett vizsgálatról. Az előadás a hazai lakáspiac működésével kapcsolatosan megállapította, hogy a lakásárak alakításában meghatározó szerepe van a földrajzi elhelyezkedésnek. Az átlagos lakásárakat vizsgálva az egyes régiók között mintegy háromszoros, a településtípusok között pedig ennél is nagyobb különbségeket tapasztaltak. A lakásárak nagy területi különbségeit lehetett megfigyelni a budapesti kerületek között, illetve az agglomerálódó település-együttesek vonzáskörzetébe tartozó és az azokon kívül eső községek árszínvonalában is. Ugyanakkor a hasonló árszínvonalú területeken belül a különböző minőségű lakások árai már sokkal kisebb mértékben térnek el egymástól, ritkán haladva meg a másfél-kétszeres értéket. A lakásárakat alakító tényezők számbavétele mellett arra is választ kerestek, hogyan jellemezhető a háztartások helyzete a lakás értéke, a háztartási jövedelem és a tartós fogyasztási cikkekkel való ellátottsággal összefüggésben. A háztartások egyes csoportjai között a lakás értékét vizsgálva nem találtak olyan nagyarányú egyenlőtlenségeket, mint akár a jövedelem, akár a háztartás felszereltsége terén. Ebből arra következtettek, hogy sok, viszonylag alacsony jövedelmű család lakásának értékét tekintve kedvezőbb helyzetben van, míg mások lakásszínvonala nem felel meg a háztartás jövedelmi szintjének. Az okokat vizsgálva alapvető eltéréseket találtak a háztartások két legnagyobb csoportja között, ott, ahol a háztartásfő aktív kereső és ott, ahol nyugdíjas. A hazai, hagyományosan alacsony lakásmobilitás mellett természetesnek tűnik, hogy a nyugdíjas háztartások többségére a jövedelemhez képest magas lakásérték jellemző, míg az aktív keresők zöménél ennek éppen az ellenkezőjét tapasztaltuk. A háztartási jövedelmek csökkenése mellett azonban kimutatható volt a támogatások eltérő igénybevételének hatása is azoknál, akik lakásának értéke meghaladja a jövedelem szintjét. Ebben a körben ugyanis számottevően nagyobb arányt képviseltek azok a háztartások, akik új lakást építettek, ami (bár a lakástámogatás az elmúlt évtizedekben számtalanszor átalakult) leginkább lehetővé tette a támogatásokhoz, kedvezményekhez való hozzájutást. A harmadik tényező, mely a lakásértéket a jövedelmi szint fölé emelheti, a családokon belüli felhalmozás, a vagyontáradás. Az adatok arra utaltak, hogy az ingatlan öröklése vagy családi támogatás révén viszonylag kevesen jutnak jövedelmi szintjüket meghaladó értékű lakáshoz. A lakásérték és a jövedelem viszonya meghatározónak bizonyult a háztartások lakáspiaci viselkedése szempontjából. Elsősorban azok elégedetlenek lakásukkal és akarnak lakást változtatni, akiknél a jövedelem meghaladja a lakásértéket. Ezzel szemben az értékesebb lakásban lakó alacsonyabb jövedelmű háztartások, bár érzékelik a lakásfenntartási költségek növekedését, általában nem szeretnének elköltözni. Őket a lakáspiaci intézmények kialakulatlansága is visszatartja a költözéstől, félnek a lebonyolítás nehézségeitől, a vagyonsvésztsőtől, és nehezebben tájékozódnak a lehetőségek, az árak között, ami növeli bizonytalanságukat. Mindezek következtében jelenleg a lakáspiacon aktív háztartások többsége azok közül kerül ki, akik magasabb jövedelműkhöz kívánják igazítani lakásszínvonalukat. Terveik megvalósítása szempontjából döntő jelentőségű, hogyan alakul a jövőben a lakásépítések száma, épülnek-e kellő számban olyan minőségű lakások, melyek több családnak is lehetővé teszik a felfelé mozdulást a lakásrendszeren belül.

Szabó István a szegénység jellemzőit mutatta be a fogyasztás oldaláról. Az általuk megvizsgált társadalmi rétegek fogyasztása között szerkezeti különbségeket tapasztaltak. Néhány esetben a kutatás nem igazolta az előzetes feltételezéseiket. A nyugdíjas háztartásfővel rendelkező családok egy főre jutó élelmiszer-fogyasztása sok esetben a többi – aktív – réteghez viszonyítva is magasnak mutatkozott. Ez és az általános tapasztalat – tehát, hogy a nyugdíjas háztartások fogyasztása eltér a többi háztartásétól – arra enged

következtetni, hogy valószínűleg a nyugdíjas háztartások igen heterogén fogyasztási szerkezetű. A kutatás másik fontos megállapítása az, hogy a saját termelésű fogyasztás szerepe az egyes társadalmi rétegek között igen jelentős különbségeket mutat. A mai Magyarországon vannak olyan háztartások, amelyek az élelmiszer-fogyasztásuk nagy részét a saját termelésből fedezik (jellemzően a hús-, zöldség-, gyümölcsfogyasztást). Ennek több oka is lehet. Egyrészt olyan szociális helyzetben vannak, hogy rákényszerülnek a kiskert, a ház körüli földterület, az állattartás lehetőségeinek kiaknázására, vagyis az élelmiszerek egy részét nem képesek megvásárolni, ezért megtermelik, amit csak tudnak. Másrészt vannak olyan háztartások, amelyek a hagyományos étkezést részesítik előnyben, és saját termelés által biztosítják az élelmiszereket a konyhájuk számára. Harmadrészt a háztáji gazdálkodást a lakhelyük gazdaság-, település-, és természetföldrajzi környezete lehetővé teszi. Ezekből az is következik, hogy a magyar háztartások jelentős része nem a kívánatos, egészséges táplálkozásnak megfelelő élelmiszer-fogyasztási szerkezet, hanem lehetőségei, kulturális szokásai szerint táplálkozik. A kutatásból kiviláglik, hogy azokban a háztartásokban, amelyekben az egészséges táplálkozás szerint próbálnak élni, a többiekéhez viszonyítva jóval magasabb az egy főre jutó háztartási jövedelem.

Gyukits György a roma népesség nagyon rossz egészségügyi helyzetéről adott – empirikus vizsgálatokra alapozott – képet A cigányság egészségügyi ellátásának problémái címmel. Több mint száz interjút készített romákkal, illetve az ellátásukért felelős orvosokkal. A kutatás folyamán elsősorban a legrosszabb szociális körülmények között élő roma csoportokat vizsgálta, tekintettel arra, hogy valószínűleg körükben jelentkezhetnek legélesebben az egészségügyi ellátás anomáliái. A kutatás terepe Budapesten, Miskolcon és a Borsod megyei aprófalvas településeken volt. Az egészségügyi ellátáshoz való hozzáférésükről megállapítható, hogy az alapellátáshoz hozzájutottak, problémák inkább a szak- és kórházi ellátás területén vannak. Az egészségügyi ellátórendszer szintjei között tapasztalt különbség az orvosok érdekeltségi viszonyaiban rejlik. A háziorvosok a fejkvótás finanszírozás révén sokkal inkább ösztönözve vannak az adott népesség ellátásában, mint az ettől merőben más finanszírozási elveken nyugvó szak- vagy kórházi ellátás területén tevékenykedő orvosok. A romákkal való bánásmódban tapasztalható különbségek ugyancsak az előbbi logikával magyarázhatók. A bánásmóddal kapcsolatos legsúlyosabb panaszokat a szülézet-nőgyógyászat területén tapasztalták. A gyógyszerfogyasztás területén is súlyos anomáliák figyelhetők meg: elsősorban anyagi okok miatt egyáltalán nem vagy csak korlátozottan képesek az orvos által felírt gyógyszereket fogyasztani. A korlátozott fogyasztásra elsősorban a tünetek jelentkezésekor kerül sor. A különféle szűrővizsgálatokkal kapcsolatban is tettek fel kérdéseket. A tüdőszűrésen való megjelenés tekintetében nagyok a területi különbségek, ez elsősorban az egészségügyi ellátórendszer területi egyenlőtlenségeivel magyarázható. A tüdőszűrésen való megjelenés alacsony részvételi aránya azonban a tbc-vel kapcsolatos ismeretek hiányával is kapcsolatban van. Nem épült ki gyógyítás szociális ellátórendszere: nem megfelelő a kórházi szociális munka, illetve sok esetben nincs is szociális munkás a kórházakban, valamint hiányzik vagy nem megfelelően működik a területi szociális ellátórendszer, nincs direkt kapcsolata az egészségügyi intézményekkel. A szociális ellátórendszer elégtelen működése a betegek gyógyulási esélyeit csökkenti.

S. Molnár Edit és Pongrácz Tiborné a munkahelyi és a családi aggodalmakra irányuló vizsgálatokról számoltak be. A kutatás egyik legfontosabb kérdése az volt, hogy mennyire könnyen vagy nehezen tud alkalmazkodni a 18 és 40 év közötti korosztály a rendszerváltozással kialakult újszerű körülményekhez és feltételekhez. Az eredmények szerint a vizsgált korosztály egynegyede komolyan aggódik a munkahelyi problémák miatt. Legnehezebbnek vélik a bizonytalan jövőhöz való alkalmazkodást, továbbá nagy kockázatot érznek akár az elszegényedésre, akár sorsuk jelentős javulására. A legkedvezőbb változásnak azt érzik, hogy több lehetőség van az önálló döntésre, és hogy az ismereteket, a képességeket állandóan fejleszteni kell. A gyermekekkel és a családdal kapcsolatos aggodalmak összegzésével a kutatók elkészítették a család érzelmi pszichikus egyensúlyának indexét. A nagyon aggódók között átlagon felül szerepelnek a 6–18 éves gyermeket nevelők. A ku-

tatási eredmények alapján az a következtetés fogalmazódott meg, hogy a kiegyensúlyozott családi érzelmi bázis jó alapot jelent a munkahelyi aggodalmak csökkentéséhez, míg ha ez a bázis nincs meg, akkor nagyobbak a munkahelyi aggodalmak is.

Monostori Judit a gyermekes családok szegénységi mutatóinak alakulását és az őket érintő szociálpolitikai eszközök változásait mutatta be a kilencvenes évekre. A gyermekes családok segélyezése című előadásában. Azt vizsgálta, hogy a szociálpolitika és annak egy fontos területe, a segélyezés, hogyan kezeli a gyermekes családok problémáit, milyen támogatásokat tud nyújtani számukra, és hogy szegénységi mutatóikkal egybevetve mennyire reprezentáltak a gyermeket nevelők a segélyezésben. Az előadó a gyermekszegénység vizsgálatánál a szegénységi rátát, a gyermekes családok szegényeken belüli arányát és a szegénységi rés mutatóját használta. Az adatok alapján megállapította, hogy a gyermekszegénység kiterjedtségét és mélységét tekintve is növekedett a kilencvenes években. A gyermekes családok társadalmon belüli helyzete romlott, különösen veszélyeztetetté váltak a nagycsaládosok és a gyermeküket egyedül nevelő szülők. A legnagyobb szegénységi kockázatot az jelenti, ha a gyermekét egyedül nevelő szülőnek három vagy több gyermeke is van. Esetükben mind a szegénység kiterjedtsége, mind mélysége a legnagyobb a gyermekes családok körén belül, és a kilencvenes években megfigyelhető növekedés is ebben a családtípusban volt a legdrasztikusabb. Ugyanakkor az is megállapítható, hogy az évtized során az egy-két gyermekes családok szegényeken belüli aránya is megnövekedett. A szociálpolitika átalakulásával foglalkozva bemutatta a családtámogatási rendszer kilencvenes évek közepén lezajlott reformjának főbb vonásait és következményeit, majd a szociálpolitika egy alrendszerének, a segélyezésnek az átalakulását követte nyomon. A segélyezés törvényi változásainak áttekintése után megvizsgálta a gyermekes csoportok és azok különböző típusainak reprezentáltságát mind a társadalom egészéhez, mind a szegényekhez képest. A gyermekes családok a népesség egészéhez viszonyítva a kilencvenes évek végén felülreprezentáltak a segélyezett köreiben. Ugyanakkor a gyermekes családok különböző típusait eltérő módon támogatták, hiszen a gyermekes családok felülreprezentáltsága kizárólag a nagycsaládosok és a gyermeküket egyedül nevelő szülők nagyobb mértékű támogatásából adódott. Ha a referenciacsoportot a szegények képezik, és szegényeknek az egy főre jutó átlagos jövedelem kevesebb mint feléből élöket tekintjük, akkor az mondható el, hogy a segélyezési rendszerbe kevesebb gyermekes család került, mint azt szegénységük kiterjedtsége indokolta volna, és az alulreprezentáltság minden családtípusra jellemző.

Harcza István

A VII. főirány szekcióülése

Biztonságpolitikai kihívások és haderőreform az ezredforduló Magyarországon

Granasztói György rövid elnöki megnyitóját követően elsőként *Tálas Péter* számolt be „A közép-európai országok biztonságpolitikája 1989–1999” című nemzetközi kutatási program eddigi eredményeiről. A kutatás vezetője szerint a rendszerváltással elméletileg közel fél tucat biztonságpolitikai választási lehetőség nyílt meg a kutatás tárgyát képező tíz ország (Magyarország és szomszédai, valamint a Cseh Köztársaság és Lengyelország) előtt. A szóban forgó országok biztonságpolitikai fordulata a közvélekedéssel szemben korántsem volt automatikus, illetve nem szükségképpen vezetett egyetlen kizárólagos opció elfogadásához. A térség biztonságpolitikájára a legnagyobb hatással az „európaizálódás” és az újra nemzetiesedés párhuzamos folyamata volt, bár ezek a térség országaiban – a demok-

ratikus politikai hagyományoktól, a társadalmak szerkezetétől, gazdaságaik fejlettségétől, illetve nyitottságától, valamint a nemzetállami fejlődés elért szintjétől függően – meglehetősen eltérő mélységűek és intenzitásúak voltak és azok ma is. Míg például Magyarországon, Lengyelországban és a Cseh Köztársaságban az európaizálódás vált döntővé, Jugoszláviában (és a jugoszláv utódállamok túlnyomó többségében) a renacionalizálódás volt a domináns. Lényegében ez vezetett el a délszláv állam drámai felbomlásához is. Az előadó szerint a közép-európai régió belüli új törésvonalak kapcsán a jövőben a biztonság gazdasági dimenzióinak lesz meghatározó szerepe, e területen dől majd el, hogy a szóban forgó országok közül melyek lesznek képesek megkapaszkodni az európai centrum perifériáján, illetve szakadnak le ettől.

Deák Péter „A Magyar Köztársaság megváltozott biztonságpolitikai prioritásai a NATO-csatlakozás után” című előadásában szintén egy hosszabb (10–12 éves) biztonságpolitikai ciklusba ágyazva elemezte Magyarország biztonságpolitikai helyzetét és a magyar biztonságpolitika megváltozott prioritásait. Bár a NATO-tagságot követően hazánk már nincs geostratégiai fenyegetett helyzetben és biztonsági pozíciója is szilárd, de környezetében számos regionális biztonságpolitikai kihívással kell szembenéznie. A térség NATO-tagságra esélyes országai mellett ugyanis arra esélytelen, sőt válsághordozó országok is találhatók Magyarország közvetlen környezetében. A magyar biztonságpolitikának a jövőben is számolnia kell olyan kihívásokkal, mint például a migráció, a környező országok belpolitikai instabilitása, járványok, etnikai konfliktusok, s az informatikával, a terrorizmussal, a proliferációs elemek együttes hatásával és a nemzetközi bűnözéssel összefüggő veszélyforrásokra is fel kell készülnie. Ilyen körülmények között a NATO-tag Magyarország mint előretolt bázis-ország sajátos stabilizáló tényező lehet a térségben. Az előadó szerint a NATO-tagságot követően Magyarország biztonságpolitikai prioritásait az alábbiaknak kell képezniük: 1. A magyar fegyveres erők azonos szintre juttatása és harmonizációja a NATO-tagként ránk háruló, illetve az Európai Unióban ránk váró feladatoknak megfelelően; 2. A fegyveres erő alkalmazását ugyan végső eszköznek tekinti a magyar biztonságpolitika, de a hiteles fenntartása elengedhetetlen prioritása annak; 3. Újszerű és differenciált szomszédsági politika, a kisebbségek, a stabilitás, a demokrácia és szomszédsági kapcsolatok együttes figyelembevételével; 4. Az EU-hoz való csatlakozással párhuzamosan a veszélyelhárító intézmények, technológiák és források megteremtése, különös tekintettel a határvédelemre és a katasztrófa-elhárításra; 5. A biztonságpolitika állandó értékelése, konszenzusteremtés e területen.

Háber Péter „Magyarország biztonsági és honvédelmi politikája” című előadásában elsősorban a magyar védelempolitikát vette górcső alá, illetve szembesítette a vonatkozó hazai és NATO-dokumentumokkal. A védelempolitikai alapelvekkel és a NATO-stratégiával kapcsolatban az előadó óvott az egyoldalú értelmezésektől, amelyek megnehezíthetik a védelempolitika gyakorlati megvalósítását. Ilyen problémaként említette a szuverenitás túlzott feltétét a NATO-tagság kapcsán, illetve az ország biztonságaért és védelméért való felelősség NATO-ra való áthárítását. A magyar védelempolitika jelen időszakában elsősorban ez utóbbit minősítette veszélyesebbnek (pl. a haderő túlzott csökkentése). Felhívta a figyelmet arra, hogy a védelemért viselt felelősség és az ezzel összefüggő alapvető kötelezettség a NATO-tagság után is az országé marad. Óvott attól is, hogy a védelempolitika kialakítása során kizárólag a nemzetközi kötelezettségek teljesítésére összpontosítson a honvédelmi vezetés. A magyar stratégiai koncepció kapcsán az előadó sárba vette az országot érintő kockázatokat és veszélyforrásokat, s felhívta a figyelmet arra, hogy ezek szükségessé teszik a valóságos védelmi képesség fenntartását azoknak a követelményeknek megfelelően, melyeket a biztonságpolitikai alapelvek rögzítenek. Ez utóbbival kapcsolatban a veszélyforrások és kockázatok folyamatos elemzésének, a következtetések levonásának szükségességét is hangsúlyozta. E nélkül ugyanis elképzelhetetlen a szükséges döntések időbeni meghozatala. Végül a védelempolitika anyagi szükségleteiről és a haderő nagyságáról szólt, kifejtve: Magyarországnak olyan haderőt kell fenntartania, amely képes a jelzett feladatok megoldására, folyamatosan korszerűsíthető és finanszírozható.

Somorácz András „Szervezetek és harceljárások a 21. század elején” című előadásában

azokra a hazai és nemzetközi kutatásokra hívta fel a figyelmet, amelyek a fegyveres erők helyének szerepének meghatározását, a haderők átalakítását, egy jelentősen kisebb, finanszírozható, rugalmasan alkalmazható, korszerűen felszerelt katonai erő létrehozását tűzték célul. A legfontosabb eldöntendő kérdés, hogy Magyarországnak fenyegetettség-orientált, képesség-orientált vagy egyéb haderőt tart szükségesnek – jelentette ki az előadó. Ezt követően a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem Hadművelési Tanszékének kutatócsoportja által tett, a korszerű katonai szervezet kialakítására vonatkozó ajánlásokat ismertette. Ezek az ajánlások már alkalmazkodni igyekeznek a NATO-tagállamokban megkezdett szervezeti változásokhoz, figyelembe véve a magyar lehetőségeket. A csoport az ajánlások megfogalmazásánál abból indult ki, hogy a 21. században a legmodernebb fegyveres erőket nem a háborúk megvívására, hanem annak elhárítására képes és alkalmas erőként kell kialakítani. Ennek megfelelően a NATO-tagállamokban jelenleg folyó szervezeti átalakítások megszüntetni igyekeznek az egy nemzet erőiből álló mamutszervezeteket (hadseregcsoportok, tábori hadseregek), s helyükbe a gyorsreagálású, többnemzetiségű, rugalmasan alkalmazható katonai szervezeteket állítanak. A hadosztályokba multinacionális dandárokat, ezredeket szerveznek; érzékelhető egyfajta hangsúlyeltolódás az egység, magasabbegység szintek elé; a figyelem fókuszába az alegység kerül; alapvető követelmény az alegységek harcának eredményes támogatása; a kötelekék alkalmassá tétele az önálló tevékenységre; megnőtt a harctámogatás, a harcbiztosítás, a harcokiszolgálás jelentősége. A kutatócsoport – több ország haderejét tanulmányozva – arra a meggyőződésre jutott, hogy a magyar szárazföldi erők esetében is az azonos menettulajdonságú eszközöket cél-szerű egy szervezetbe beosztani. A Magyar Honvédségnél ez a szervezet a rendelkezésre álló eszközök számát figyelembe véve a zászlóalj – esetleg a dandár lehet. Ennek megfelelően a kutatócsoport úgy véli, hogy a békében rendelkezésre álló összefegyvernemi, manőverező zászlóaljakat és az egyéb harctámogató, harcbiztosító, harcokiszolgáló kötelekék két-három dandárparancsnokság alárendeltségébe érdemes szervezni. A szervezet dandáronként kiegészítve könnyű lövész és páncélos felderítő zászlóaljjal, valamint a páncéltörő osztály bázisán létrehozott páncéltörő manőver csoporttal, gazdaságosabban felkészíthető vegyes összetételű harccsoportokba szervezhető.

Móricz Lajos „Az európai haderőrendszerek” című előadásának első felében az európai haderőrendszerek történelmi fejlődésének főbb szakaszait és jellegzetességeit idézte fel, rámutatva arra, hogy az elmúlt évtized során a haderőrendszer megváltoztatását legerőteljesebben az ösztönözte, hogy az államok biztonságpolitikájában a katonai elemet megelőzték a biztonság politikai, gazdasági, környezetvédelmi, humanitárius elvei. Ugyancsak erősen hatott a haderőrendszerek módosítására az a tény, hogy a haderőre háruló feladatok többsége az évtized során békefenntartással és humanitárius katasztrófákkal voltak kapcsolatosak. Emellett látnunk kell azt is, hogy a haditechnikai eszközök rendkívül gyors fejlődése, illetve gyors elavulása, valamint az új technológiák drágasága is komoly mértékben járult hozzá a haderőrendszerekről vallott korábbi felfogás megváltozásához. Ennek egyik igen fontos eredménye az lett, hogy több európai országban megindult a vegyes hadkiegészítésű (részben önkéntesekből, részben hadkötelezettekkel álló) haderőrendszerek önkéntes hadkiegészítésű haderőkké való átalakítása (már megtörtént Belgiumban, Hollandiában és Luxemburgban, megkezdődött Franciaországban, Olaszországban, Spanyolországban, Portugáliában). A hasonló magyar törekvések kapcsán az előadó mindezekelőtt arra hívta fel a figyelmet, hogy az említett haderőreformnak a rendszer minden elemét érintenie kell, koncepcionálisan megalapozottnak, továbbá következetesnek kell lennie, mert a nemzetközi tapasztalatok azt mutatják, hogy csakis így lehet sikeres. Sajnálatos, hogy a magyar politikai vezetés még ma sem fogadja el azt a nemzetközileg megerősített tapasztalatot, hogy a haderőrendszer egyes elemeit csak egymással összefüggően és együtt célszerű megújítani. Nagyrészt a koncepció, a rendszerszemlélet és következetesség hiányával magyarázható, hogy a magyar haderőrendszer még ma is korszerűtlen, merev, nehezen alakítható és drága, nagyon sok improduktív szervet tart fenn a mozgósítás érdekében. Az előadó végül arra hívta fel a figyelmet, hogy a Magyar Honvédség átalakítására irányuló most folyó műhelymunka során a pénzügyi korlátok mellett végig kell

gondolni a katonai erő szerepét az ország védelmében, az átalakítás indokait, célját és az átalakítás minden fontosabb mozzanatát is. A külföldi tapasztalatok és a hazai számítások azt mutatják, hogy a reform előkészítése 3–5 évet, végrehajtása pedig újabb 5–6 évet vesz majd igénybe.

Rózsa Mihály „A haderóreform folytatásának céljai, főbb irányai és összetevői” című előadásának első részében a haderó eddigi átalakítási folyamatait foglalta össze, megállapítva, hogy az 1983–88 közötti kezdeti lépések csupán kísérletként voltak értelmezhetők, az 1989–94 közötti időszakban pedig a haderó átalakítását egy kettősség jellemezte. Egyfelől az ország gazdasági helyzetének romlása kikényszerítette a védelmi kiadások csökkentését, másfelől a nemzetközi helyzetben bekövetkező enyhülés és a belső társadalmi változások lehetővé tették a haderó radikális csökkentését. Az 1989. novemberi kormánydöntés alapján megkezdődött a haderó 30–35%-os csökkentése. Ugyanakkor tény, hogy az említett időszakban a haderó csökkentésének üteme nem tudott lépést tartani a költségvetés csökkenésének ütemével, s ez máig ható következményekkel járt (egzisztenciális bizonytalanság, kiválások, tartalékok felélése, átgondolatlan takarékosági kampányok). A délszláv háború reális veszélye ugyancsak kedvezőtlenül hatott az átalakításra és a csökkentésre, lassította, sőt gyakorlatilag meg is állította azt. Tény ugyanakkor, hogy ebben az időben születtek meg az önálló védelmi erőhöz szükséges politikai és törvényhozási döntések (biztonságpolitikai és honvédelmi alapelvek, honvédelmi törvény), megtörtént a hadsereg depolitizálása, 12 hónapra csökkent a sorkatonai szolgálat, bevezetésre került a fegyver nélküli, illetve a polgári szolgálat. Az átalakítás folyamatát a NATO-csatlakozás szándékának egyértelmű kinyilvánítása gyorsította fel újra. Ebben az időszakban alakult ki a haderó építésének, fejlesztésének a demokráciákra jellemző folyamata. Az átalakítási folyamatok egyik nagy tapasztalata, hogy a konkrét szervezeti átalakításokat és csökkentéseket viszonylag rövid időn belül célszerű végrehajtani, ezt követően pedig ún. stabilizációs időszakokat szükséges beiktatni. Az elmúlt évek átalakításainak eredményei az erőfeszítések ellenére nem voltak elégségesek ahhoz, hogy a Magyar Honvédség a jelenlegi állapotában elegend tudjon tenni a NATO-haderókkal szembeni szigorú követelményeknek és az új évezred elvárásainak. Lényegében ez tette szükségessé a kormány által 1999-ben elrendelt stratégiai felülvizsgálatot, melynek végső célja egy a jelenleginél kisebb, finanszírozható, képesség alapú haderó kialakítása, amely a kor színvonalán képes az ország védelmére, a szövetségi kötelezettségek teljesítésére, a nemzetközi feladatokban való részvételre, valamint egyéb, az ország komplexen értelmezett biztonságával összefüggő feladatok elvégzésére. Az átalakítás központi kérdésként kezeli az emberi erőforrásokkal való hatékony gazdálkodást, a haderóra fordítható kiadások racionális felhasználását. Ennek megfelelően nagy hangsúlyt kap a kedvezőtlen állomány- és rendfokozati arányok megváltoztatása, az oktatási, kiképzési rendszer átalakítása, a szolgálati-, munka- és az életkörülmények javítása, egy új szervezeti és vezetési rendszer megteremtése. A haderóreform első ütemében (várhatóan 2003-ig) az új struktúra kialakítására kerül sor (ezen belül 2000 végéig, illetve 2001 közepéig befejeződik a létszámleépítés, az alakulatok megszüntetése és áthelyezése), és megkezdődik a munka- és életkörülmények javítása. A második ütemben (várhatóan 2006-ig) kerülhet sor a hadrafoghatóság és a kiképzési szint növelésére, valamint a legfontosabb haditechnikai eszközök beszerzésére, míg a harmadik ütemben (2010-ig) az új haditechnikai eszközök beszerzésére kerül sor. Ily módon az évtized végére reményünk van egy új haderó kialakítására.

Kovács Lajos „A határőrség határrendészetté történő átalakítása a Schengeni Egyezmény szellemében” című előadásában az általa vezetett kutatócsoport 1999-ben végzett munkájának eredményeiről számolt be. A biztonságpolitikai, határőr, informatikai és rendszerszervező, illetve anyagi-technikai szakemberekből álló team a határőrség rendészeti feladatrendszerének jelenlegi helyzetét, fejlődésének szükséges irányait tekintette át az Európai Unió várásainak tükrében. Ennek során az alábbi területeket tekintette át a csoport: 1. A Határőrség tevékenységét meghatározó veszélytényezők, a schengeni követelmények és biztonságpolitikai elvárások (ennek keretében közbiztonsági és katonai-politikai prognózist készítet a kutatócsoport és feldolgozta az EU határőrizeti normáihoz

való csatlakozás magyar kormányprogramját); 2. A szomszédos országok helyzete; 3. A Határőrség helyzete a rendszerváltástól napjainkig (mindenekelőtt a szabályozás, a jogalkotás, a szervezeti változások és a diszlokáció szempontjából); 4. A humánterületek (elsősorban a tiszt- és tiszthelyettes-, illetve a vezetőképzés szempontjából); 5. Az informatikai rendszer és a gazdálkodás elemzése (különös tekintettel az eszközellátottság, eszköz korszerűség és gazdaságosság szempontjából); 6. Az Európai Unióhoz való csatlakozásig megoldandó olyan feladatok (a szabályozás, a szervezet és diszlokáció, a határőrizeti és határrendészeti feladatok, a humánpolitika, az informatika és a gazdálkodás területén), amelyek nélkül az átalakítás nem oldható meg. Ez utóbbiak részletes kidolgozására és az ezzel kapcsolatos javaslatok megtételére a munka második – 2000-ben elvégezendő – részében kerül sor.

Kiss Zoltán László „Modernizációs kihívások és a magyar katonatársadalom” című előadásában a NATO-csatlakozás, tágabb értelemben pedig az európai és euro-atlanti integráció nyomán a magyar katonatársadalmat érő modernizációs kihívásokra hívta fel a figyelmet. A magyar katonatársadalom további fejlődése szempontjából döntő fontosságú lehet, hogy a politikai és katonai döntéshozók milyen, döntésekben is testet öltő válaszokat adnak az alábbi modernizációs kihívásokra: 1. A fegyveres erők és a polgári társadalom közötti viszony alakulása, különös tekintettel arra, hogy a XXI. század küszöbén már nem annyira a háborúra való készülődés, hanem csupán a háború statisztikai valószínűségének kiszámítása, a békefenntartási és béketeremtési műveletek, az új kockázati és veszélytényezők elhárítása határozza meg a biztonságpolitikát; 2. A polgári és katonai kapcsolatok konvergenciájának alakulása, amely szakítást követel meg a hivatásos katonák attitűdjére korábban oly jellemző hivatásrendi jellegű értékrenddel; 3. A hadsereg régi és új feladat- és szerepkörének meghatározása, s az új kihívásoknak megfelelő szervezeti alrendszerek létrehozása, olyan társadalmi legitimitáció megteremtése, amely hatékonyabbá teszi a hadsereg működését és társadalmi integrációját; 4. A hadseregen belüli szervezeti menedzsment működési elveinek modernizációja, ezen belül annak sürgős tisztázása, hogy milyen emberi és állampolgári jogok, illetve jogosultságok illetik meg a fegyveres erők és egyéb rendvédelmi szervek tagjait; 5. A katonai oktatási, képzési és kiképzési rendszer modernizációja, különös tekintettel a békétámogató műveletek során a fegyveres erők és rendvédelmi szervek tagjaira háruló új típusú feladatokra, valamint a hivatásos katonák „egyenruhás állampolgárrá” történő átférférfálására; 6. A technikai és infrastrukturális korszerűsítés a haderő rugalmas és hatékony reagálási képességeinek fokozása érdekében; 7. A hivatásos tiszt- és tiszthelyettesi állomány hadseregreformmal kapcsolatos már ma is fennálló lojalitásának elmélyítése, különös tekintettel a hivatásos állomány korábban tapasztalható pauperizálódására, illetve többlet-teher vállalási kényszerére; 8. A sorállomány jelentős hányadát érintő, a sorkatonai szolgálat alkotmányos kötelezettségéből fakadó, anyagi-egzisztenciális jellegű „jogszerű hátrány” felszámolása; 9. A tiszt- és tiszthelyettesi pályakötődést megalapozó karrier-modellek, az előmeneteli rend és az áttekinthető pályakép mielőbbi részletes kidolgozása, valamint az új típusú professzionális szakmai etika követelményeinek következetes alkalmazása.

Juhász Erika „A védelmi szféra és a civil társadalom” című előadásában a Honvéd Vezérkar és a Honvédelmi Minisztérium integrációjához való viszony 1990-es évekbeli változását ismertette, rámutatva arra a paradox helyzetre, hogy bár az integrációt szinte valamennyi parlamenti politikai erő és a katonai vezetés is támogatta, a folyamatot ennek ellenére sem sikerült keresztülvinni.

Joubert Kálmán „A 18 éves sorkötelesek testfejlettsége, egészségállapota és szociodemográfiai jellemzői” című előadásában a Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Intézetében több éve folyó kutatás eredményeiről számolt be a szekcióülés résztvevőinek.

Tálas Péter

A VIII.a főirány szekcióülése

Kulturális hagyományaink feltárása, nyilvántartása és kiadása

Az OKTK egyik legsikeresebb főiránya eredményeinek áttekintése során hat diszciplína, a történettudomány, a nyelvtudomány, a művelődéstörténet és könyvészet, az irodalomtudomány, a régészet és a zenetudomány területén végzett munkákról hangzottak el előadások. A szekció előadásai kiemelkedően nagyszámú szakértő és érdeklődő hallgatót vonzottak az Országos Széchényi Könyvtárba.

Monok István, a szekcióülés első felének elnöke (és egyben az ülés vendéglátója) megnyitó beszédében rámutatott, hogy a főirány körébe tartozó kutatások feltételei a kilencvenes években a piacosodás körülményei között, az állami támogatások elosztási mechanizmusának megváltozásával rosszabbodtak. A fokozatszerzés, a publikáció- és előadáshalmozás adminisztratív kényszere, valamint a csökkenő intézményi támogatások miatt a kutatók, a kutatást szervező intézmények és a kiadók egyaránt ellenérdekeltek abban, hogy alapkutatásokkal foglalkozzanak. A magántőke-beruházás napjainkban jobbára illúzió ezen a területen. A többnyire magyar nyelvű kiadványok nyelvi hozzáférhetősége korlátozott. A szerzői jogi törvény következtében a hozzáférési lehetőségért fizetni kénytelen szerzők és kutatói közösségek számára nemcsak más internetes források, hanem ad abszurdum akár a saját digitális publikációk használatát is korlátozhatja. Ma egyszerűbb a korábban gyakran mások által megtermelt kulturális és tudományos terméket eladni, mint azt gyarapítani. Ebben a helyzetben különösen fontos, hogy az alapkutatásokért felelős intézmények képviselői együttesen gondolják át cselekvési lehetőségeiket.

Vízkelety András programigazgató a főirány céljairól és lehetőségeiről tartott előadásában hangsúlyozta a nemzeti identitás megőrzésének fontosságát az állami struktúrákat megőrző Európai Unión belül. Ennek az identitásnak része a tágabb értelemben vett, a mai államhatárok által nem korlátozott nemzet múltja is. A kormányzati munkát e szellemben támogató, 1992-ben indult, s 1997-től közalapítványként működő OKTK VIII.a főiránya a forráskiadások, a repertóriumok, a bibliográfiák, kutatási segédkönyvek, szótárak létrehozását segíti. A főirány 1992-ben 63 témát és publikációt támogatott; ez a szám évről évre csökkent, 1998-ban 18 témával a mélypontra jutott, majd tavaly 26-ra emelkedett. Az államháztartás nehézségei az OKTK-t is sújtották, a tavalyi árvíz miatt például 30 millió Ft-ot vontak el a közalapítványtól. A főirány számára fontos volna az elvi és anyagi tárcatámogatás, amely a többi főirány esetében rendelkezésre áll – ez jelentősen megkönnyítené a programigazgató tárgyalási esélyeit a kuratóriumban a pénz elosztása fölött folytatott viták során.

Petneki Áron a főirány múltját tekintette át. A hetvenes-nyolcvanas években az MTA nyújtotta támogatások, valamint a centralizált, államilag finanszírozott könyvkiadás lehetőségei folyamatosan csökkentek. Az MTA szervezeti keretet nyújtott a kutatásokhoz, de ezt a munkát nem irányította átfogó program. Ezért indult el Klaniczay Tibor kezdeményezésére a Társadalomtudományi kutatások (Ts) programja, amelyen belül a IV/4. alprogram keretében folytak a ma e főirányhoz tartozó kutatások. Az MTA intézményrendszerre épülő program működésében a nyolcvanas évek második felében egyre inkább jelentkeztek a támogatási problémák: az eredetileg teljes finanszírozást felváltotta a részfinanszírozás, a kiadások a program és az MTA között mintegy az asztal alá kerültek. Ebben a helyzetben indult el az OKTK mint lehetséges új támogatási forma.

Köszeghy Péter, a Balassi Kiadó igazgatója más szemszögből vizsgálva a helyzetet rámutatott: a kiadók többsége olyan feltételekkel működik, hogy nem érdekelt a forráskiadásban. Az MNB által közölt inflációs adatokat figyelembe véve a Ts IV/4. alprogram által a kiadások céljára 1984-ben fordított 30 millió Ft-os támogatás ma mintegy 380 millió forint támogatásnak felelne meg, ennyi támogatással pedig idén az összes támogató együttesen sem rendelkezik. Ezenkívül 1984 óta az ÁFA és a kulturális járulék jelentősen növelte a kiadók terheit.

Ehhez adódott az adott évi 18% nyereségadó, amelyet nem a ténylegesen eladott, hanem a megjelentetett példányszám után kell fizetni. Az 1999-es 33,5 milliárd Ft-os könyvforgalomból a dotáció mindössze 1 milliárd Ft volt. A NKÖM által is képviselt álláspontnak megfelelően a támogatások nagy része résztámogatás, mivel a cél az, hogy a kiadók alkalmazkodjanak a piaci viszonyokhoz. Mindazonáltal a támogatások gyakran csak a részben támogatott munka megjelenése után jutnak el a kiadóhoz. Ebben a helyzetben a kiadók olyan művek felé fordulnak, amelyek a nehézkes állami támogatástól függetlenül gyors hasznot hoznak.

Az egyes területek munkájáról tartott előadások rövid ismertetései az elhangzás sorrendjében következnek. *Kristó Gyula*: Anjou-kori okleveleink kiadása. Az Anjou-kori oklevéltár 1983 elejétől csatlakozott a főirány elődjéhez. Hat évi előkészítés után, 1990-től napjainkig 10 kötet jelent meg. Az eredetileg országos vállalkozás szegedivé vált: a Szegedi Egyetem munkatársai eddig 7773 oklevelet, a becslések szerint mintegy 45 000 kiadandó forrás együtödét tették közzé. Az idei év végére a kötetek száma 14-re bővül, s ebből 12 kötet az 1301–1328 közötti emberöltő időszakot fogja át, ami eddig nem létező lehetőségeket nyit a korszak kutatása számára. A munka második része, a Lajos-kori oklevéltanyag feldolgozása a tervek szerint újra országos összefogással történik majd. A kiadás hozadéka a névmutatók által tartalmazott mintegy 100 000 hely- és személynév is. Tárgymutató nem készült, ezt a kiadás tervezett CD-ROM változata helyettesíti majd.

Engel Pál: Zsigmond-kori okleveleink kiadása. A Mályusz Elemér által elkezdett, majd Borsa Iván által folytatott kiadás a megjelenés előtt álló 7. kötettel együtt 1420-ig tartalmazza a Zsigmond-kori oklevelek regesztáit. Az Anjou-kori oklevéltártól eltérően ez a kiadás válogatáson alapul. Mályusz az általa készített kötetekben társadalomtörténeti szempontból szelektált. Borsa a szelekciót jelentős mértékben csökkentette. Bővebb, a forrást át nem rendező kivonatolása tartalmazza például az adott ügyben kijelölt királyi emberek névsorát. Miután a királyi embereket az ügy előterjesztője iktattatta be, nevük ismerete igen hasznos a rokonsági és érdekkörök feltérképezésében. Az oklevéltárat külföldről — mai szemmel nézve — érthetően illetve kritika azért, mert a kivonatok magyarul készültek. Ennek főleg az volt az oka, hogy 1951-ben, az első kötet elkészültekor a kultúrpolitika elvárta, hogy a forráskiadások széles körben elérhetőek legyenek. Elképzelhető, hogy a továbbiakban ezen a téren is változásokra lesz szükség.

Hegyfi Klára: Újkori iratkiadások helyzete. Az előadás első része a kiadásra váró források típusairól szól. Ide tartoznak a Habsburg–magyar–oszmán katonai és diplomáciai kapcsolatok dokumentumai. Fontosak a katonai kérdésekhez kapcsolódó dokumentumok: a védelmi rendszerekhez kötődő források információi, a várfoglalások adatai, a haditérképek, a régészeti feltárásoknak az írásos forrásokkal összevethető eredményei. A szisztematikus kutatás lehetősége, hogy közölje a zárt és behatárolt anyagokat teljes terjedelemben vagy kivonatban, illetve kiválogassa a magyar vonatkozásokat a központi kormányzati iratanyagából. Az előadás második részében az előadó a török nyelvű források eddigi kiadási munkálatait foglalta össze. A Bécsben, illetve Európa más részein található források, akárcsak az isztambuli anyag java része mikrofilmen itthon kutható. Távlati tervekben szerepel a török történeti munkák magyarul még kiadatlan fejezeteinek lefordítása. A közeljövőben fejeződik be a szultáni/nagyvezíri tanács 1544–45., illetve 1551–52. évi Magyarországra vonatkozó határozatainak magyar és angol nyelvű regesztáit tartalmazó kiadás, Dávid Géza és Fodor Pál munkája. A magyar oszmanisztika hagyományosan legsikeresebb területe Fekete Lajos óta az adóösszeírások közzététele. Papp Sándor összegyűjtötte az erdélyi fejedelmeknek kiállított szultáni iratokat 1606-ig, s munkáját a 17. századi anyaggal folytatja. Szintén elkészült és kiadásra vár a korábban publikált török kori zsoldlisták, birtokos-listák és elszámolások Isztambulban az előadó által kiegészített újrakiadása. Készül a hódoltság korabeli török katonaság adattára, amelyet a kor történészei, hadtörténészei, régészei és nyelvtörténészei egyaránt használhatnak majd. Az előadó és Fodor Pál az OKTK támogatásával három éven át olyan körülmények között kutathatott Isztambulban, amelyek ma megszűnőben vannak. A növekvő korlátozások miatt különösen aktuális volna e kutatások minél hamarabbi befejezésének támogatása.

Jakó Zsigmond: Beszámoló az erdélyi forráskiadás utolsó fél évszázadáról. Az előadó összefoglalása szerint a román történelmekutatás máig nem nézett szembe azzal a feladattal,

amely abból a tényből adódott, hogy az 1918-ban megnagyobbodott ország forrásanyagában az erdélyi latin betűs iratanyag lett a domináns. Reménykedni lehet abban, hogy a *Mediaevalia Transilvanica* körül dolgozó, Kolozsvárott képzett fiatal román szakemberek kezdeményezései szemléletváltáshoz vezetnek. Mindazonáltal ezeket a feladatokat az ország tudományossága érdekében, főként a 18. század előtti korok anyagát illetően majdnem kizárólag az erdélyi magyar tudományosságnak kellene ellátnia. A diktatúra idején az anyaggyűjtés eljutott a teljesség közelébe, és ebből mintegy 6000 szöveg feldolgozásra került. Ha az Erdélyi Múzeum Egyesület kutatóintézete és a magyar egyetem újraéled Kolozsvárott, a határon inneni és túli szakemberek összefogásával néhány évtized alatt elkészülhet a mintegy 35 000 darabra becsült anyag kritikai számbavétele regeszta-kötetekben. Az egységes magyar tudományosság az öncsonkítás veszélyének felidézése nélkül nem mentheti fel magát az alól, hogy együttműködik az erdélyi forrásvédelem és forráskutatás-kiadás kérdéseinek megoldásában. A magyar művelődés-, irodalom-, művészet- vagy egyház- és iskolatörténet nem csupán a múltat illetően, de a jövőben is rá lesz utalva az erdélyi magyarság művelődési örökségére. Miután a szász tudományosság a történelem áldozata lett, a román tudományosság érdektelenségének megváltozása pedig még jó ideig nem remélhető, a határokon inneni és túli magyar forráskutatás és -kiadás egységes szervezése az egyetlen járható út arra, hogy az erdélyi források az érdekelt tudományok közös kincsévé válhassanak mindkét országban. Megfelelő oktatási és kutatási intézményi keretek biztosítása esetén remélhető olyan elhivatott fiatal, erdélyi kutatógárda kinevelése, amely a magyar tudományosság egészébe integrálódva elvégezheti az erdélyi források feltárásának és kiadásának reá háruló feladatait.

Demény Lajos: A Székely Oklevéltár. A ma csaknem 130 éves múltra visszatekintő kiadás történetének összefoglalása után az előadó ismertette a kiadás jelenlegi lehetőségeit. 1990 után az oklevéltár közzétételét az Erdélyi Múzeum Egyesület vette kezébe. Félbeszakítva a törvénykezési protokollumok kiadását, a sorozat ekkortól a székely népesség-összeírások kiadásával folytatódott. Az előadó az OKTK támogatásával vette számba a fejedelem kori székely összeírások kéziratait, és állította össze katalógusukat. Egy kivétellel sikerült az összes ismert 16. századi székely összeírás eredeti kéziratát felkutatni. A számba vett több mint száz kéziratból eddig 24 látott nyomdafestéket, és tíz áll kiadásra készen az 1562–1653 közötti korszakból. Ezeket ki kellene egészíteni további fejedelem kori összeírásokkal. Mindezek a most lezárt IV. kötetten kívül még legalább három kötetet és 5–6 esztendőnyi munkát igényelnek. Ugyanakkor folytatni kéne a bíráskodási jegyzőkönyvek közlését a forrásanyag értéke miatt. Megfontolandó a fejedelem kori királyi könyvek székely okleveles anyagának bővített regeszták formájában, a Zsigmond-kori Oklevéltár mintájára történő kiadása, és szükség van a Székely Oklevéltár régi sorozata első hét kötetének újraközlésére is. A munka jelentős része lehetőleg Erdélyben képzett fiatal szakemberekre vár.

Abaffy Erzsébet–Korompay Klára: Közép- és koraújkorai szövegemlékeink kiadása. Az előadás az ELTE Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszékén három sorozatban készülő forráskiadásokról számolt be. A Régi Magyar Kódexek sorozat 1985-ben indult, a napokban jelenik meg 24. kötete, a Nagyszombati Kódex, s nemsokára várható a 25., a Peer-kódex megjelenése is. Más sorozatokban megjelent kódexekkel is számolva jelenleg mintegy 10 emlék vár kiadásra. Remény van arra, hogy 10 éven belül mind a 45 magyar nyelvű kódex korszerű kiadásban elérhető lesz. Felvetődött a kérdés, nem volna-e érdemes CD-ROM változatot készíteni. Ennek ma elsősorban anyagi akadályai vannak. A Magyar Nyelvtörténeti Források sorozatban eddig három kötet látott napvilágot: Martonfalvy Imre naplótöredéke és emlékirata, Szamosközy István történetíró kézírata és a kéziratok Kolozsvári Grammatika. A Régi Magyar Levéltárban Hegedűs Attila és Papp Lajos kiadásában, hasonlókkal, betűhű átirattal és gazdag jegyzetanyaggal az 1541-ig ismert magyar nyelvű levelek kiadása jelent meg. Kiadásra vár a 16. század hátralevő részének több ezer kéziratos levele. Ezek a források irodalomtörténeti, nyelv- és nyelvjárástörténeti, szociolingvisztikai, művelődéstörténeti szempontból egyaránt fontosak. Mivel állapotuk az idővel romlik, kiadásuk számomra esetben pótolhatatlan nemzeti értékeket ment meg.

B. Lőrinczy Éva: Az Új magyar tájszótár. A szótár készítése 1950-ben, Bárczi Géza vezetésével kezdődött; az előadó 1959-től vezeti a munkálatokat. Az első, az A–D kötet 1979 végén,

az 1984-ben nyomdakész E–J kötet 1988-ban, K–M kötete pedig 1992-ben az OKTK elődjének támogatásával jelent meg. A piacgazdaság megváltoztatta a kutatásfinanszírozási helyzetet, ami a korábbiaknál is súlyosabb körülmények közé juttatta a szótár készítőit. Az OKTK támogatásával 1998-ra kiadásra kész lett az N–R rész, a kiadásra azonban jelenleg nincs támogatás. A majdnem ötven éve tartó, szerény javadalmazású munkatársak által végzett munkát gyakorta érte a lassúság kritikája, ami a külföldi kiadások – például több mint egy tucat nyelvtudós által 60 évig készített svájci nyelvatlasz – ismeretében érthetetlen. A hátralevő rész jelentékeny hányada nemcsak megírt, hanem meg is szerkesztett, sőt lektorált állapotban van, a nyomdakésszé tétel végett azonban még igen sokat kell rajta dolgozni. A szótár már megjelent kötetei a hazai nyelvészeti és néprajzi kutatások elismert munkaeszközei, ezért a további támogatás különösen fontos volna.

Juhász Dezső: A magyar nyelvatlaszok. A negyvenes évek kísérletezése után a legátfogóbb munka a húsz év előkészítés után, 1968–1977 között megjelent hatkötetes A magyar nyelvjárások atlasza volt. Anyagára támaszkodva számos tanulmány és néhány alapvető monográfia készült el; köztük a legismertebb Imre Samu A magyar nyelvjárások rendszere című munkája. A nagyatlasz hiányossága az, hogy az ötvenes években az erdélyi gyűjtőmunka politikai okokból félbeszakadt. A nagyatlasz után a határokon innen számos nyugat-magyarországi regionális nyelvjárás atlasz jelent meg. A határokon túli területek közül Ausztriában a kevés magyar település miatt nem várható nyelvatlasz, a Kárpátalján és a Délvidéken viszont sikerült a magyarlakta vidékeket kisértatlásokkal teljesen lefedni. A romániai magyar nyelvterületről két lezárult atlaszközlés van. A nyolcvanas évektől megnyílt a lehetőség az ott már elvégzett munkák hazai kiadására, de ezek nem vagy nem teljes térképes formában jelentek meg.

A határokon túl jelenleg a szlovákiai és a romániai nyelvterületen egyaránt folyik kisértatlás-készítés. A romániai nyelvterületről átmentett kéziratok alapján Magyarországon a Szilágysági atlasz mellett jelenleg kiadás alatt áll A romániai magyar nyelvjárások atlasza, amely a nagyatlasz hiányát hivatott pótolni. Ezek a kiadások a szóanyag és a térképek számítógépes rögzítésével készülnek. A romániai magyar nyelvatlasz tizenegy kötetéből az ELTE Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárás-tani Tanszékén dolgozó fiatal oktatók és hallgatók alkotta munkacsoport eddig öt kötetet jelentetett meg. A témavezető szerint néha nem is a pénzhány, hanem a szemlélet okozza a problémát: a támogatások elosztása miatt a félig kész forráskiadásokat gyakran éri az az ítélet, hogy már elég pénzt kaptak és vettek el más, úgymond igazi, kreatív kutatásoktól. A fiatal kutatók által írt munkák és a technikai fejlődés révén elérhető új eredmények szerencsére jelentősen módosítanak ezen a megítélésen. Ilyen új célkitűzés az egyesített számítógépes magyar nyelvatlasz terve.

Monok István: A kora újkori művelődéstörténeti források kiadása. Az előadás első, a könyvészzel foglalkozó részében vázolta egy egységes Nemzeti Bibliográfiai Adatbázis létrehozásának lehetőségeit. Ennek lényege az, hogy a nemzeti könyvtár – mint eddig is – összeállítja a magyarországi folyóiratok számítógépes repertóriumát, s anyagát ingyenesen letölthetővé teszi az egyes szakmai bibliográfiai műhelyek számára, amelyek azt saját szempontjaik szerint kiegészítik, beépítik saját rendszerükbe, s a kiegészítő adatokat visszaküldik a nemzeti könyvtárnak. Ezzel a szakmai műhelyek megtakarítják az anyaggyűjtés jelentős részét. Egy másik fontos, az előzőt kiegészítő célkitűzés a Kárpát-medence könyvtárainak idén létrehozott első találkozóján fogalmazódott meg: ez a Kárpát-medence könyvtártörténeti bibliográfiája 1000–1920 és a Clavis Typographorum Regionis Carpathicae 1473–1948 létrehozása. A könyvészzel munkálatok mellett jelentősen előrehaladt a könyvtárak régi könyv- és kéziratállományai katalógusainak kutatása és kiadása. A kéziratárak esetében a helyzet kedvezőlenebb, ugyanakkor komoly előrelépés, hogy elkezdődött a már kötet, füzet és folyóiratközlemény formában megjelent katalógusok számítógépes adatbázisba rendezése az OKTK támogatásával. Ezt a munkát jelentősen segítik az elmúlt húsz évben a határon túli kollégák által publikált katalógusok.

Az előadás második része a konkrét forráskiadásokkal foglalkozott. A Történelmi Tár megszűnése (1911 óta kizárólag forrásokat közlő folyóiratot nem hoztak létre. Számos folyóirat csak értelmező tanulmánnyal együtt közöl forrást, s ezek száma a levéltárazó kutatók számával együtt csökken. A feladatot az olyan folyóiratok mellett, mint a Fons, a Lymbus. Művelő-

déstörténeti Tár, a Magyar Könyvszemle, a Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, a Magyar Egyházzene, az *Ars Hungarica*, az Irodalomtörténeti Közlemények vagy a Századok, jelentős részben a tanszéki, múzeumi, könyvtári évkönyvek és kiadványsorozatok látják el. Mind a folyóiratok, mind az intézményi kiadványok a támogatások ingadozásától és csökkenésétől szenvednek, s ez a közlemények színvonalának változásán is meglátszik.

A nehézségek ellenére több hazai kiadó is foglalkozik forráskiadással. Az Osiris Kiadó mellett alapvetően az Argumentum, a Balassi és az Universitas Kiadó tevékenysége emelhető ki. Ezek vették át az egykori Akadémiai Kiadó szerepét. Számos 19–20. századi kiadvány mellett az Argumentum a *Bibliotheca scriptorum medii recentisque aevorum* legutóbbi kötetét, valamint a Zrínyi Könyvtár sorozat utolsó darabját jelentette meg. A Balassi Kiadónál jelenik meg idén a régi magyar könyvtermés leginkább forgatott darabjait tartalmazó *Bibliotheca Hungarica Antiqua* faksimile sorozatban Bornemisza Péter Postillái és Pázmány Péter Kalauza. A kritikai sorozatok közül a Régi magyar költők tára és a Régi magyar drámai emlékek mellett elsősorban a Régi Magyar Próza Emlékek foglal magában művelődéstörténeti szempontból fontos kiadásokat. A most induló új sorozat, a Kora újkori magyar történetírók első kötete, Istvánffy Miklós történeti munkájának korabeli magyar fordítása igazi szenzáció lehet. Tíz kötet jelent meg eddig a Régi magyar könyvtár. Források sorozatban. A kiadó folytatja A magyarországi boszorkányperek forrásai sorozatát és a jelentős forrásanyagot is tartalmazó kiadványokat közlétevé Humanizmus és Reformáció, valamint az Archivum Rákócziánium sorozatot. Az Akadémiai és a Balassi Kiadó után az Universitas Kiadónál jelenik meg a Magyarországi tudósok levelezése és a forráskiadásokat is tartalmazó *Historia Litteraria* sorozat. Az előadás beszámolt olyan nagyobb kiadókhoz nem kötődő műhelyekben készülő vagy elkészült sorozatok tevékenységéről is, mint a római jezsuita rendház gondozásában Szegeden folytatódó kiadások. A módszeres, az alap kutatások mentén haladó és az OKTK által jelentős mértékben támogatott művelődéstörténeti forráskiadásnak nagy hagyománya van Szegeden. Mára már 43 kötete létezik a Keserű Bálint alapította Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez sorozatnak. E sorozaton belül készült és készül például a jezsuita missziók forrásainak kötetekbe rendezése, A Kárpát-medence kora újkori olvasmányai alap kutatás kiadványai. A Keserű-iskola munkája a *Fontes rerum scholasticarum* sorozat is. Az előadó vezetésével készül a Könyvtártörténeti füzetek és a Kárpát-medence koraújkori könyvtárai sorozat. Kora újkori források kiadása folyik a szegedi Katolikus Hittudományi Főiskola *Documenta Missionaria* sorozatban, a METEM könyvekben, s az Egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusában. Fontos tárháza a művelődéstörténeti dokumentumoknak a helytörténeti kiadványok. Ezek közül az előadó a Sopron város történeti forrásai sorozatot, a sárospataki Református Kollégium matrikuláját és a Vizsolyi Biblia Alapítvány munkáját említette meg.

Borsa Gedeon: A Régi Magyarország Nyomtatványok (RMNy) sorozat helyzete. Az előadás a kiadott, illetve kiadandó forrásokat két korszakra osztotta. Az 1801-ig keletkezett nyomtatványok első korszaka a 17. század végéig tart, az anyag feldolgozása teljesen megtörtént. Két kötet után az OKTK támogatása révén kiadás előtt áll a harmadik, az 1636–1655 közötti időszakot feldolgozó kötet. További három, egyenként 15 év anyagát tartalmazó kötet megjelenésével e korszak áttekintése lezárul. Az RMNy a címléírások mellett címlap-reprodukciókat és tízféle mutatót tartalmaz. A második korszak előmunkálatai során az anyag feltérképezése 98%-ban elkészült, most az összesítés és a rendszeres feldolgozás következik. Ebben a korszakban mintegy 30 000 nyomtatványt kell feldolgozni; a munka teljes körű, az egyetlen kivételt az 1750 utáni impresszum, cím'ap nélküli, javarészt hatósági, hivatali használatra készült nyomtatványok képezik. A feladatot minunár a harmadik generációnak kell átvennie. A kiadás sikerességének feltétele olyan szakemberek munkájának biztosítása, akik folyamatosan tudnak foglalkozni a feldolgozással. Az előadó ismertette a Régi Magyar Könyvtár (RMK) III., a magyarországi szerzők külföldön megjelent műveit tartalmazó rész korszkerű átdolgozásának munkálatait. A III. részhez elkészült 4 pótkötet több ezer új mű leírását tartalmazza.

Kerényi Ferenc: Régi, klasszikus és modern magyar irodalmi textológiai kutatások és szövegkiadások. Az előadás különbséget tett az 1772-ig tartó régi, az 1772-től 1900-ig tartó klasszikus, illetve a napjainkig tartó modern magyar irodalom szövegkiadásai között. Mivel a

modern magyar irodalomban számos életmű még nem zárult le, elsősorban életműkiadások készülnek, ezek alkotják a majdani kritikai kiadások alapját. A szövegek recepciójának alapja a másik két korszak esetében normálisan a kritikai kiadás, ezt figyelembe véve készülnek az oktatási célra szolgáló szöveggyűjtemények s a népszerű kiadások. A jelenlegi szerzői jog sajnos nem védi a kritikai kiadás szerzőjét, akinek nincs rendelkezési lehetősége a további kiadásokat illetően. A kiadók ugyanakkor autorizálhatják a kiadásokat, s a további felhasználásért elvileg fizetni kell. Ennek az a következménye, hogy a recepció a legtöbb esetben továbbra is a népszerű kiadásokon alapul. Fennállt a veszélye annak, hogy a megszorított számú kiadók inkább a könnyebben elkészülő, hamarabb megterülő népszerű kiadásokra szakosodnak, s erre csábítják a textológusokat is. Szerencsére a versenyben maradt kiadók igénylik a szöveggondozást kiadványaikban. A munkához értők száma ugyanakkor fogyatkozik, akár a nagy szövegkiadók eltávozásával, akár a munka ideiglenes megszakításával – az utóbbi azért veszélyes, mert a szövegkiadás nem tartozik a letehető, majd könnyen újrakezdehető munkák közé.

A szövegkiadások támogatásában sajátos aránytalanság figyelhető meg a társadalom- és a természettudományok között. A természettudományok esetében a kutatás igényel nagy anyagi ráfordítást, a publikálás nem. A társadalomtudományok esetében a helyzet fordított, ennek ellenére a támogatás aránya a publikáció fázisában is csupán 12%-a a természettudomány támogatásának. Problémát okoz a munkában az is, hogy a kritikai kiadások szabályzata elavult, nem alkalmazható a textológia fejlődése révén elért eredményekhez. A szabályzathoz következő szemlélet révén vált lehetetlenné például Orosz László 1983-as genetikus Bánk bán-kiadáskísérlete. A szabályzatot tehát a mai textológiai iskolákra való tekintettel újra kell fogalmazni.

A kritikai kiadásokra szakosodott kiadók, valamint az MTA Irodalomtudományi Intézete és az irodalomtörténeti kutatóhelyek együttműködésével jelenleg 30 író kritikai kiadása készül, Janus Pannoniustól Szabó Lőrincig. Ezek közül azonban csak két szerző, Mikes Kelemen és Batsányi János életművének kiadása zárult le. A Monok István előadásában említett sorozatok mellett példaként megemlítendő a klasszikus irodalom szerzői – Petőfi, Arany, Mikszáth és Jókai – kiadása. Ezekből az első kettő kiadását a textológia mai szintjén újra kéne kezdeni. A másik két szerző kiadása túljutott a népszerű kiadásokban is eladható munkák megjelenítésén, s most az ekképpen hamari hasznot nem ígérő dokumentumok, például a levelezés jóval nehezebben finanszírozható kiadása még hátravan. Biztató jel az olyan kiadványok megjelenése, mint a Petőfi Irodalmi Múzeum által készített Petőfi-adattár, de ezek támogatása sem mindig megoldott. A kiadók és a könyvesboltok privatizálása is számos problémához vezet. Az Akadémiai Kiadó privatizálása után például az MTA I. Osztálya megvonta a támogatást az eddig ott megjelent sorozatoktól. A könyvesboltok privatizálásával a könyvterjesztés tért veszített mind Budapest, mind a nagyobb vidéki városok központjaiban.

Kovács László: Régészeti kutatások eredményeinek kiadása. A régészeti kutatások anyagigényessége és a fellendülő építkezésekkel járó leletfeltárás és -megőrzés, valamint az eredmények illusztrált és az esetek többségében idegen nyelvű publikálásának hatalmas bér- és járulékos költsége miatt a kutatások finanszírozását legtöbbször a közintézményi hálózaton kívül kell keresni. A főirány által nyújtott, az igényelt összeg felénél is kevesebb támogatás három kiadásra és négy kiadás előkészítésére szolgált. A támogatás végül is öt forráskiadásban játszott szerepet. Ebből két kötet a Magyar Nemzeti Múzeum és az MTA Régészeti Intézete által kiadott Monumenta Avarorum Archaeologica, egy kötet a szolnoki Avar Corpus Füzetek, egy kötet az Aszódi Múzeumi Füzetek sorozatban jelent meg, az ötödik munka pedig Magyarország római kori numizmatikai topográfiájának harmadik köteté.

A három előkészítő jellegű pályázat egyike a velemi Szent Vid-dombon feltárt ós- és római kori lelőhely tárgykatalógusának CD-ROM formájában készülő kiadása, a második Fancsalszky Gábor a késő avar kori öntött bronz övveretekről szóló dolgozatának az év végére elkészülő kiadásához nyújt segítséget, a harmadik támogatás pedig a szegedi Móra Ferenc Múzeum munkatársai által végzett avar kori temetőfeltárás sírrajzainak publikációs kialakítását teszi lehetővé. Az előadó rámutatott, hogy a pályázatok száma és az összegek nagysága kisebb a szükségesnél, és a támogatott korszakok között nem, illetve csekély mértékben sze-

repele az óskor és a középső bronzkor közötti időszak, illetve a késő bronzkor–késő vaskor időszaka. A támogatás nagyobb mértékét és arányosabb elosztását segíthetné a rendszerebb tájékoztatás.

Szendrey Janka: A *Musicalia Danubiana*. Az 1950-es évek második felétől kezdődött el az a feltárás, amely a magyarországi zeneélet egészének ideológiamentes, minél teljesebb leírását és a források teljes körének kiadását vette tervbe. Az előkészítő áttekintés után 1981-ben az MTA Zenetudományi Intézetében *Dobszay László* indította el és vezeti mindmáig a *Musicalia Danubiana*, e tervszerű forráskiadás munkálatait. A sorozatban ez idáig 17 mű jelent meg 21 kötetben, összesen 8399 lapon. A munka nemcsak a publikáció munkálatait, hanem a már ismert és új források felkutatását és számbavételét, a másolatok beszerzését, partitúrába történő átírást, a hiteles és közreadóilag gondozott kottaképek kialakítását, a jegyzetek és a kísérőtanulmányok elkészítését és lefordítását tartalmazza. A kiadáshoz kultúrdiplomáciai tevékenység járul, amelynek eredményeképpen sikerült szlovákiai, romániai, cseh- és törökországi könyvtárak anyagából is kiadást készíteni. Egy forrás megjelentetésének összköltsége mai áron mintegy kétfélmillió forint, s ehhez járul a projekt előkészítésének és megvalósításának költsége. A sorozatot az első három–négy évben a Zenetudományi Intézet, a későbbiekben elsősorban az OKTK támogatta, a költségek mintegy negyedének biztosításával. További pályázatok és résztámogatások segítségével is csak az éppen kiadandó kötetek finanszírozására nyílt lehetőség, a hosszú távra tervezés, a háttérmunkálatok folyamatos támogatása egyre nehezebb, annak ellenére, hogy ma már a munka egyetlen fázisa sem készül külső közreműködőkkel. A feldolgozást igénylő forrásokat tekintetbe véve több évtizednyi feladat áll a kiadók előtt, új, megfelelően képzett és fizetendő munkatársak bevonásával.

Több előadás és talán nemcsak e szekció tanulságát foglalta össze *Kerényi Ferenc*, amikor rámutatott, hogy a magyar tudomány finanszírozása maradványelvű egy hiányra tervezett költségvetésben. A megoldás, amelyet a tudományos intézmények vezetőinek hangsúlyozottan és minden formában képviselniük kell, az, hogy a tudomány a költségvetésben szabályozott százalékban részesüljön a nemzeti össztermékből.

Jankovits László

VIII.b főirány

Magyarságkutatás határon innen és túl

A *Hofer Tamás* és *Sárkány Mihály* elnöklétével a Néprajzi Múzeumban rendezett ülésen betekintést nyerhettünk a főirány eddigi támogatási rendszerébe, a főirány által támogatott kutatási témákba és természetesen néhány jelenleg is folyó kutatás eredményeibe is. A magyarságkutatási főirányon belül jól kitapinthatóak a prioritást élvező témakörök, melyek egyrészt az OKTK Közalapítvány szándékát, másrészt a pályázók tudományos orientációját jelenítik meg. A kutatások mintegy kétharmada a magyar etnikum, a határainkon kívül élő magyarság történeti és jelen állapotának vizsgálata témakörébe illeszthető. Ezen kívül elsősorban a különböző etnikumok együttélése, kapcsolatok és sztereotípiák, a magyarságról alkotott külföldi kép, a magyar társadalom Európában, az etnikus tudat történeti alakulása, valamint a magyarországi nemzetiségek és etnikumok vizsgálata témakörében folynak eredményes kutatások.

A határokon túli magyarok kutatása kapcsán *Papp Árpád* a Vajdaság néprajzi atlaszának munkálatairól számolt be, míg *Küllös Imola* és *Bartha Elek* Kárpátalján végzett vallási néprajzi kutatásukból tartottak előadást. *Pozsony Ferenc* a Kárpátokon túl élő moldvai csángókról szóló tanulmányát küldte el a konferencia részére. Mindannyian hangsúlyozták a vallás szerepét az etnikus identitás megőrzésében, hiszen sok helyen – például

Moldvában – a kisebbségi kultúra és identitás megtartásához a vallás az egyedüli intézményes, a hagyományokat továbbadni képes közeg. Külön blokkba kerültek a romániai magyarság kutatásának témájához illeszkedő előadások. *Szakáts Mária Erzsébet* az Erdélyből Magyarországra települtek ön- és külső megítélését elemelte a posztmigrációs élmény ambivalenciáján keresztül. *Bodó Julianna* azt vizsgálta, hogy a Székelyföldön miként ment végbe a magyar etnikai identitástermelés a rendszerváltást követően, melynek szimbolikus tereit a nyilvános ünnepek, a szobor- és kopjafaavatások adták. *Kupó Jenő* egy multietnikus környezetben (Bánát) végzett kérdőíves kutatás kapcsán igyekezett tisztázni az etnikus folyamatok tartalmát, vagyis mennyire élesek az etnikai konfliktusok egy olyan környezetben, ahol a sok száz éves egymásrautaltság szimbiózist teremtett a nemzetiségek között. *Kovács László* szociológiai vizsgálata a kolozsvári fiatalok alkohol- és drogfogyasztásának felmérésére irányult. Előadása, csakúgy, mint *Kovács Éva* és *Csorbán Angéla* erdélyi magyar vállalkozókról tartott beszámolója, szemléletesen tárta fel egy hagyományos értékrenden szerveződő térség transzformációját, melynek során a nyugatról jövő, „európai” minták alapjaiban módosítják az életmód, a gondolkodás és a mentalitás szerkezetét. A jelenkori kutatásokat történeti témájú előadások követték. A Magyarországgal kapcsolatos hazai és külföldi külpolitikai koncepciókat ismertette *Diószegi István* (1867–1890 között) és *Romsics Ignác* (a két világháború között). Mindkét előadás különös hangsúlyt fektetett arra, hogy bemutassa a konkrét külpolitikai döntések és stratégiák mögött meghúzódó elképzeléseket, melyekben tetten érhetők a magyarság önképének, nemzeteseményének morális elemei is. *Dénes Iván Zoltán* Bibó István szellemi örökségéről tartott előadásában annak a véleményének adott hangot, hogy a Bibó emlékkötet megjelenését követő reneszánszot egy újabb „Bibó-amnézia” követte és követi napjainkig, vagyis a bibói örökség még nem foglalta el az őt megillető helyet a magyar tudományos és politikai közgondolkodásban. A határokon túl élő magyarok témájában két előadás valamelyest eltért a korábbiakétól, hiszen olyan magyar identitású közösségekről számoltak be, amelyek Dél-Amerikában, távol az anyaországtól éppen napjainkban teremtenek közösséget, identitást és kultúrát. Nem véletlenül zárta le a két előadás a szekcióülés programját, ezzel mintegy keretbe foglalva az elhangzott témákat. *Kovács Nóra* Argentínából küldte el előadásának szövegét, ahol éppen kutatását végzi. *Boglár Lajos* és *Óry Kovács Katalin* előbb bemutatták „A búvópatak felszínre tör” című dokumentumfilmüket, majd szóban is ismertették a braziliai magyar közösség körében végzett kutatásuk eredményeit. E csoport ősei Veszprém környéki svábok voltak, akik a 19. század második felében vándoroltak ki Brazíliába, ahol két generáció alatt szinte tökéletesen asszimilálódtak. Az 1990-es években azonban – összefüggésben a környezetükben élő csoportok etnikai identitáskeresésével – maguk is nekiláttak felderíteni, kik is ők valójában. Magyar néptáncokat kezdtek tanulni, magyar ételeket kezdtek főzni, augusztus 20-án pedig nagyszabású Szent István ünnepséget tartanak. Az etnikus identitás és kultúra revitalizációja történik.

A magyarságkutatás főirány és maga a szekcióülés tanulsága, épp az előző példa kapcsán is, hogy a magyarországi társadalomkutatásokban mindeddig nem jelent meg hangsúlyozottan az identitás mint kutatható, illetve kutatandó terület. A különböző szaktudományok (történelem, néprajz, szociológia, kulturális antropológia) kidolgozták a kultúra és a társadalom kutatásának módszerét, alapvető kérdésfelvetéseit, ám a kutatások csak a legkritikább esetben igyekeztek választ keresni arra a kérdésre, hogy vajon a társadalmat és a kultúrát „működtető” és felépítő ember miként gondolkodik saját magáról és környezetéről, hova helyezi el magát a világban, vagy éppen milyen tájékozódási pontokat állapít meg maga körül. Egyének és csoportok identitásának vizsgálata nélkül nehezen lennének értelmezhetőek a különböző társadalmi folyamatok, elég csak a közelmúlt etnikai háborúira gondolni, legyen az akár Indonéziában vagy Törökországban. Az identitás, a kultúra és a társadalom (közösség) kategóriái között olyan finom és szövevényes hálózat húzódik, hogy e viszonyrendszer különböző példák alapján történő értelmezése és működésének leírása a társadalomtudományok egyik jövőbeli legfőbb feladata lehet.

Az OKTK közpénzből működő alapítvány, melynek törekednie kell arra, hogy a maga által meghatározott főirányokhoz kapcsolódó kutatások következtetései és megállapításai

a kormányzati munkát, a politikai döntéshozatali folyamatokat vagy akár a civil szerveződést is segítsék. Bár a társadalomtudományok esetében nehezebb összehangolni a szaktudomány és az alkalmazott tudomány céljait és szempontjait, mégis a magyarságkutatás főirány képes összekötni különböző megközelítésű és módszerű kutatásokat oly módon, hogy azok eredményei egyszerre vagy külön-külön is felhasználhatóak legyenek egyes tárcák (külügy, belügy, honvédelem, oktatás, nemzeti kulturális örökség) stratégiájának kialakításánál.

Felmerül a kérdés, mennyire indokolt az ezredfordulón, az európai integrációs folyamatok közepette magyarságkutatást folytatni? Úgy vélem, éppen a globalizációs folyamatok és a politikai, illetve gazdasági szinten végbe menő integráció hatására értékelődik fel napjainkban a regionalizmus, mely által két, gyökeresen eltérő, mégis inkább egymást erősítő rendezőelv jellemzi majd a közös Európa népeinek életét. Az európaiság és a magyarság mint identitás és mint értékrend (gondolatiság) egymást semmiképpen sem kizáró tájékozódási pont. A közös Európa sem az egészséges patriotizmusuktól és etnikus öntudatuktól megfosztott népek gyűjtőtere szeretne lenni. Sokkal inkább egy olyan multietnikus tér, amelyben az etnikai konfliktusok és a szélsőséges nacionalizmusok nem azáltal oldódnak fel, hogy az etnicitást és az etnikus identitást minden eszközzel háttérbe szorítják és pusztítják, hanem hogy az identitások sokszínűségét megtartva és erősítve a másik iránti toleranciát hirdeti. Ahhoz pedig, hogy a másság iránt toleránsak legyünk, szükséges a mások, de ugyanolyan szükséges a magunk megismerése is. Az OKTK Köz-alapítvány magyarságkutatási főirányát éppen ezért feltétlenül előremutatónak tekinthetjük.

Bali János

A IX. főirány szekcióülése

Társadalom, gazdaság és politika Magyarországon 1945 után

Az OKTK IX. főirányához tartozó kutatási területek eredményeit összegző előadások helyszíne az 1956-os Intézet volt. A szekcióülés résztvevőit *Rainer M. János* igazgató üdvözölte. *Hegedűs B. András* elnöki megnyitóját követően *Földes György* „Fordulat a világban és Magyarországon 1947–1949” című előadása hangzott el. Az előadó a címtől eltérően nem az 1947–49, hanem az 1945–47 közötti időszakot állította a vizsgálódás középpontjába. Historiográfiai bevezetőjében kitért arra, hogyan számolt el a két nagyhatalom a politikai közvélemény részére azzal, hogy alig két évvel a II. világháború befejezése után az egykori szövetségesek között a kooperációt egyértelműen a konfrontáció váltotta fel. A barátból ellenséggé tétel persze nem ment könnyen, hiszen a két – egymástól jelentősen eltérő – rendszer a háború alatt nem volt akadály a antifasiszta összefogásnak, többéves együttműködésnek. Ezt követően röviden áttekintette a hidegháború eredettörténetével kapcsolatban a nyugati és kelet-európai történetírásban kialakult különböző értelmezéseket. Megkülönböztetett figyelmet szentelt annak a kérdésnek, hogy hozott-e újat a rendszerváltás és az azóta eltelt évtized a magyar történettudományban. Az előadó utalt az új – például a szovjet levéltárakból, a Belügyminisztérium Titkosszolgálati Irattárából származó – források jelentőségére, valamint arra, hogy a nyugati történetírás eredményei most már hivatalosan is integrálódhatnak, ugyanakkor hangsúlyozta, hogy a magyar történetírásban nem került sor radikális szakításra az 1980-as évek közepétől kibontakozó tárgyilagos, döntően pozitivistá szemlélethez képest.

Belényi Gyula „Az extenzív iparosítás gazdasági és társadalmi következményeiről.

Újabb eredmények” című referátumában beszámolt az alsó munkásság 1950-es évekbeli helyzetének feltárását célul tűző kutatómunkájáról. A szocialista rendszer e jellegzetes csoportjának, az ipari munkásság alsó rétegének társadalomtörténetéről eddig nagyon keveset tudunk, hiszen sem itthon, sem külföldön nem folytak ilyen jellegű kutatások. Forrásbázisul az 1952-ben tárgyalt bírósági (büntető) perek iratanyaga szolgált. Az 1940-es évek végétől ugyanis egyre inkább tagadták az anyagi ösztönzés szerepét a munka megszervezése, a munkafegyelem betartása terén, ezért más, gazdaságon kívüli eszközök-höz kellett folyamodni. Ilyennek számított a büntetőeljárás, amely a közvetlen pártirányítás alatt álló bíróságokat használta fel arra, hogy a munkavállalók betartsák a munkafegyelmet. A járásbírói perek iratai közül mintegy 1400–1500 került a Magyar Országos Levéltár őrzésébe. A magas információérték miatt a vizsgálódás a forrásként felhasználható periratok egészére kiterjedt, tehát nem mintavétel, hanem teljes körű adatfelvétel történt, illetve van még folyamatban. A bíróság elé állított munkások túlnyomó része a munkásság legalsó csoportjához tartozott, közös jellemzőjük volt a súlyos szegénység, a szakképzetlenség, a vagyonhiányos családi háttér, a gyenge munkaerőpiaci pozíció, s az ebből következő nagymérvű fluiditás.

Kónya Sándor „A Magyar Tudományos Akadémia pártirányítása az '50-es évek első felében” című előadásában nyomon követte, hogyan alakult annak a szervezetnek a formája, funkciója, amely az MDP Központi Vezetőség (KV) illetékes osztályával együttműködve készítette elő a vezető pártszervek Akadémiára vonatkozó határozatait, illetve szervezte és ellenőrizte azok végrehajtását. Az Akadémia 1949 végi átszervezése után létrehozták az MTA Pártkollégiumát, melynek élére a KV Agitációs-Propaganda Osztályának vezetőjét, Horváth Mártont állították. A Pártkollégium a hatáskörök tisztázása nélkül kezdte meg működését, ami kisebb-nagyobb működési zavarokhoz vezetett. A legsúlyosabb problémák a Pártkollégium és az Elnökség viszonyában, illetve a pártkollégiumi döntések legalizálásában jelentkeztek. A Pártkollégium szerepkörét 1952 őszén az MTA Pártbizottsága vette át, melyet 1955 tavaszán az Elnökség Pártcsoportja váltott fel. Az említett szervek felállításán azonban nem változtatott azon a helyzeten, hogy az Akadémiát érintő összes fontos kérdésben az MDP Politikai Bizottságánál vagy a Titkárságnál született döntés.

Standesky Éva „Civil szerveződések az 1956-os forradalomban” címmel annak a kutatásnak a részleteiről számolt be, melyet az 1956-os Intézet munkatársai indítottak azzal a céllal, hogy feltárják a helyi közigazgatás forradalom alatti átlényegülését. Az előadó e „fehér foltnak” számító területről hét témakört emelt ki. A központi irányítás megszűnésével 1956-ban kialakult vákuumszituáció és következményei képezték az első kérdéskört. Hangsúlyozta, hogy a forradalmi helyhatalmi szervek tevékenységének helyi és általános összetevői együtt vizsgálандók. Regionalitáson azt értette az előadó, hogy a forradalmi bizottságok az ország különböző vidékein rokonvonásokat mutatnak, régióként pedig különböznek: például létrejöttük módjában, elnevezésükben, intézkedéseik jellegében, valamint politikai irányultságuk szerint. A „Néphatalom vagy csoportonkény” címmel megjelölt témánál vizsgálандó, hogy a forradalmi bizottságok többnyire közfelkiáltással választott tagjai valóban a többség bizalmát élvezték-e, vagy csupán egy akarnok helyi kisebbség véleményét képviselték. Ezzel a kérdéssel szorosan összefügg a kiválasztódás jellegzetességeinek feltárása. A következő témakör „A forradalom dinamikája és az önkormányzatok” címet viselte. Az előadó hangsúlyozta, hogy nagy figyelmet szentelnek a kutatás során az agrárproblémáknak, hiszen a községek követeléseinek zöme agrárjellegű volt. A forradalmi bizottságok vizsgálata kapcsán a közösségi emlékezet alakulását is nyomon követik a kutatási program résztvevői.

Sipos Péter előadása „Szakszervezetek és politika a Kádár-korszakban” címmel hangzott el. Bevezetőjében a szovjetizálás lépéseit személyi, strukturális és funkcionális dimenziókban egyaránt érintette, s ilyen módon a pártirányítás kiépülését és érvényesülését is áttekintette. Az említett folyamatokkal szembeni természetes ellenreakcióként a szakszervezetek az 1956-os forradalom idején igyekeztek függetlenedni a párttól, valamint vissza akarták szerezni a sztrájkjogot. A kádári konszolidáció egyik első jeleként értékelte, hogy a szakszervezetek 1957. január 26–27-i országos plénumán rögzítették a pártirányítás

fennmaradását. Mindezek ellenére a szakszervezeti tagság viszonylagos állandóságot mutatott a vizsgált korszakban, amit az előadó azzal magyarázott, hogy a szakszervezetek átvettek olyan állami funkciókat, mint a társadalombiztosítás, üdültetés, munkásellátás. Végezetül utalt rá, mennyire negatív szerepet tölthettek be a szakszervezetek az új gazdasági mechanizmus lefélézésében az 1970-es évek elején, s kitért röviden arra is, hogyan érintette a rendszerváltás a szakszervezeti mozgalmat.

A következő előadást *Vida István* tartotta „Elszigeteltségben. A Kádár-rendszer külpolitikájának első lépései (1957–1960)” címmel. A vizsgált periódus igencsak ellentmondásosan alakult a nemzetközi politikában. Az előadó utalt a szovjet–amerikai kapcsolatok hullámzására csakúgy, mint a szocialista tábor belső feszültségeire, főleg a szovjet–kínai ellentétek kiéleződésére. Hangsúlyozta, hogy az áttekintett külpolitikai környezet alapvetően befolyásolta a magyar külpolitika mozgásterét. Az előadó szerint Kádár János csak 1957 végén „nyült hozzá” a külpolitika problematikájához. Ezt jelezte a Külügyminisztérium munkájának felülvizsgálata és erős bírálata, valamint az a tény, hogy megfogalmazták a külpolitika alapelveit a szocialista és kapitalista országok viszonylatában. Ezen utóbbi csoporton belül differenciáltak a NATO- és nem NATO-tagok, valamint az el nem kötelezett országok között. Megállapította, hogy Kádárék nem taktikai, hanem stratégiai célkitűzéseként fogadták el és emelték a hivatalos politika rangjára a békés egymás mellett élést. Az előadó a korai Kádár-korszak első három évét tekintve megkülönböztetett figyelmet szentelt a magyar–jugoszláv, a magyar–osztrák és a magyar–amerikai kapcsolatok vizsgálatának.

Gergely Jenő előadása „Az egyházak működése a Kádár-korszakban a jogszabályok és pártpolitikai határozatok kalodájában” címet viselte. Bevezetőjében elmondta, hogy az 1956-tól a rendszerváltásig terjedő korszak egyházpolitikájának feltárásához megfelelő kiindulópontul szolgálhat a jogi keretek tanulmányozása. Ugyanakkor felhívta a figyelmet a következőre: az érvényes jogszabályok a gyakorlatban jelentősen módosulhattak attól függően, hogy a párt illetékes szervei hogyan értelmezték, alkalmazták vagy éppen figyelmen kívül hagyták őket. Az állam–egyház viszonyt és az egyházak jogállását körülíró jogszabályok alkalmazását az 1951-ben felállított – közvetlenül a kormány irányítása alá tartozó – Állami Egyházügyi Hivatal végezte. Az egyházpolitika formálását, befolyásolását illetően az előadó három szintet különböztetett meg. A Politikai Bizottság mellett az ideológiai ügyekért felelős titkárságot, valamint a Belügyminisztérium III/III-as ügyosztályának egyházügyi részlegét említette meg. A Kádár-korszak egyházpolitikai stratégiáját formáló párthatározatok, egyezmények áttekintésekor megkülönböztetett figyelmet fordított az egyházak helyzetét *de jure* és *de facto* jellemző viszonyok eltéréseire.

Horváth Miklós „Az erőszakszervezetek működése a Kádár-korszakban” címmel egyrészt a hadsereg, másrészt a Belügyminisztérium újjászervezését vizsgálta az 1956–1959 közötti időszakban. A kormány 1956 végén a hadsereg létszámának radikális, több mint 50%-os csökkentéséről határozott. A létszámleépítés a Honvédelmi Minisztériumot is érintette. Kitért a vizsgált időszakban bekövetkező szervezeti változásokra is. A referátum második részében nagy figyelmet szentelt a BM alárendeltségébe tartozó erőszakszervezetek átalakulásának. Az egyik legfőbb változás az volt, hogy a BM központi főosztályaiból, megyei osztályaiból és járási alosztályaiból – szakmai profiltisztítást követően – a közigazgatás rendszeréhez igazodva rendőrkapitányságokat hoztak létre, melyek tevékenységét legmagasabb szinten az Országos Főkapitányság irányította és felügyelte. A rendőrkapitányságokon az állambiztonsági munkát a forradalmat követően az ún. politikai nyomozó osztályokon dolgozó beosztottak végezték. Ezen állomány többsége előzőleg is az államvédelemnél teljesített szolgálatot.

Somogyi Pálné „Tájékoztatópolitika és cenzúra a Kádár-korszak első évtizedében” című kutatásáról *Kalmár Melinda* tartott beszámolót. Bevezetőjében beszélt a kutatás módszereiről és a forrásbázisról. Hármasszintű struktúrát alkalmaztak a munka során oly módon, hogy az irodalompolitika, a sajtópolitika valamint a külpolitikai propaganda alakulását az elmélettől a napi gyakorlatig követték nyomon. Alap kutatásuk révén egyrészt bepillantás nyerhető a kádárizmus struktúrájába, másrészt egy árnyaltabb történeti kép is formálódik

a Kádár-korszak első hat évéről. A kutatómunka eredményeit nemcsak az Osiris Kiadó által megjelentetett dokumentum-válogatás tartalmazza, hanem a kutatócsoport létrehozott egy külön gyűjteményt is az Országos Széchényi Könyvtárban.

Germuska Pál a Munkásárség 1957–1989 közötti történetének néhány fontos mozzanatát tekintette át referátumában. Hangsúlyozta, hogy a Munkásárséget nem szovjet, hanem csehszlovák és keletnémet minta szerint szervezték meg 1957-ben. Szakmai irányításáért és felszereléséért a Belügyminisztérium felelt, a párt pedig a közvetlen irányító szerepet az MSZMP KB Párt- és Tömegszervezeti Osztályán, illetve Adminisztratív Osztályán keresztül gyakorolta. Nem véletlen tehát, hogy a szerveződő új testületet munkásársézetök és különböző vezető pártfunkcionáriusok egyfajta „párthadseregnek” tekintették. Az 1950-es évek végén, az 1960-as évek elején a Munkásárség helyzete stabilizálódott. A testület felszereltsége elérte a kívánt szintet, még ha olyan esetek is előfordultak, hogy a rendszerbe állított páncéltörő ágyúikhoz tartozó löszert eladták az egyik „testvéri szocialista országnak”. A Munkásárség az 1980-as évek végén, a rendszer válságával került újra a figyelem középpontjába. 1989. október közepén aztán a Minisztertanács előterjesztésére az Országgyűlés jogutód nélkül megszüntette, amit a november 26-i „négyigenes” népszavazás már csak utólagosan „megerősített”.

Varga Zsuzsanna „Érdekeltségi rendszer és gazdasági környezet. A mezőgazdasági termelészövetkezetek a forradalom utáni évtizedben” című előadásának középpontjába a szovjet kolhoz-formától való eltávolodás vizsgálata került. A folyamat az érdekeltség témaköréhez kapcsolva jelent meg, mivel a tsz és a kolhoz közötti minőségi különbség az előadó szerint itt ragadható meg leginkább. A legújabb kutatási eredményekre támaszkodva bemutatta, hogy az 1956 novembere után továbbműködő tsz-ek – kihasználva a körülöttük létrejött hatalmi vákuumot – hogyan próbálták meg orvosolni az öröklött érdekeltségi problémákat. Ezt követően az előadó érintette a kollektivizálás alatt, 1960-ban bekövetkezett szövetkezetpolitikai fordulatot, melynek hatására átmenetileg ugyan, de engedélyezték a tagság érdekeltségét jobban érvényre juttató helyi megoldásokat. 1961 után a legfelső vezetés – miközben elhárította a KGST-országokból érkező, adminisztratív (a mezőgazdaság párt- és állami irányításának átszervezésére irányuló) problémakezelési javaslatokat – hosszabb távra is elismerte a gyakorlatban bevált termelészövetkezeti kezdeményezések létjogosultságát.

A konferencia záró előadását *Tibori János* tartotta „Fejezet a Tiszántúli Református Egyházkerület történetéből (1975–1985)” címmel. Az állam és egyház viszonyának alakulását áttekintő bevezetőt követően a II. világháború utáni időszakra tért át. A „keskeny út”, a „szolgáló és kiszolgáló egyház” szellemében a református egyház abban reménykedett, hogy élő kapocssá tud lenni Kelet és Nyugat között. Az állami egyházpolitika stratégiai célja azonban a vallás felszámolása volt, aminek elősegítésén a BM politikai rendőrségének egyházi ügyekkel foglalkozó osztálya valamint az Állami Egyházügyi Hivatal egymásnak alárendelt irodái munkálkodtak. Az említett szervezetek a református egyház minden tevékenységét ellenőrizték, és a számukra biztosított keretek között igyekeztek az állami és egyházi vezetők között látványos kapcsolatokat és a háttérből irányító együttműködést kialakítani. Ilyen előzmények után nem meglepő, hogy az MSZMP Politikai Bizottság 1973. december 3-i határozatában az szerepelt, hogy a politikai együttműködés továbbra is a protestáns egyházakkal a legszilárdabb. A szolgáló egyház így lett Moszkva utasításait kiszolgáló egyházzá, ahol „a szocializmus megtévesztő csillagának ragyogtatásával a betlehemi csillagot akarták kioltani” – hangzott el az előadás befejezéseként.

Hegedűs B. András zárószavában úgy értékelte, hogy a szekcióülés sokszínű előadásai, kutatási beszámolóit, az elhangzott eredmények igazolták az OKTK támogatáspolitikáját. Az elnök kiemelte, hogy az 1945-ös, illetve 1947–1948-as fordulat, valamint a Kádár-korszak szakaszolása kapcsán kibontakozott viták mellett is az ülés mindvégig megőrizte tudományos emelkedettségét.

Varga Zsuzsanna

A korábbi OKTK-konferenciák plenáris előadásai

1994 Megjelent: Magyar Tudomány 1994. 11. szám

Újabb fejlődési irányok a magyar gazdaságban,
társadalomban és államelméletben

Ehrlich Éva: Infrastruktúrák és szolgáltatások a magyar modernizációban

Török Ádám: Gazdasági átalakulás és vállalati magatartás

Lőrincz Lajos: A közigazgatás hazai fejlődésének fő irányai

Enyedi György: Területfejlesztés – új feltételek között

Maróth Miklós: Oktatásügy a rendszerváltás után

Cseh-Szombathy László: A magyar társadalom problémái és az ezek
kezelésére irányuló társadalompolitikai törekvések

Szabó János: A katonatársadalom az átmenet időszakában

Marosi Ernő: Kulturális és történelmi hagyományaink struktúrája:
a források

Hofer Tamás: Egy etnikum létformái és önmagáról alkotott elképzelései
az évezred végén

Glatz Ferenc: Politikai konszolidáció és szovjet rendszer. A Kádár-korszak
kutatásainak eredményei

1996 Megjelent: Magyar Tudomány 1996. 11. szám

Társadalmi átalakulás és nemzetközi
együttműködés

Andorka Rudolf: A magyarországi társadalmi átalakulás a nemzetközi
integráció szempontjából

Inotai András: Az európai integráció jövőképei

Hoványi Gábor: A menedzsment-tanácsadás szerepe a hazai vállalatok
átalakulásában

A közigazgatás hazai fejlődésének főirányai

Rechnitzer János: A regionális folyamatok sajátosságai és a jövőbeli
fejlődés irányai

Tomka Miklós: Társadalmi elvárások és nyomások az iskolarendszer
decentralizálásával kapcsolatban

Tóth István György: Családpolitikai változások és lehetséges hatásaik

Deák Péter: Az erőszakszervezetek átszerveződése és a strukturális
változások hatása a civil szférára

Romsics Ignác: Integrációs törekvések Közép- és Kelet-Európában
a 19. és a 20. században

Balogh Sándor: A nemzeti és a nemzetiségi kérdés a Kádár-korszakban

SUMMARY

The Foundation for National Priority Programs in Social Sciences and the Humanities Foundation (NPPSSH) has recently held its third conference designed to convey some of its research results to a wider professional public. For all its shrinking resources over the past few years, the Foundation has functioned as an important tool, unique in many respects, of Hungarian science policy. Founded in 1992, it has re-assessed its research priorities no less than three times in flexible adjustment to emerging challenges to Hungarian society.

One of the most vital objectives of Foundation is to explore how Hungary can adjust to a vast set of conditions involved in its prospective EU membership. The comprehensive lectures read at the plenary session as well as the energetic debates heard at section meetings are all meant to render assistance to responsible officials in government while fulfilling all professional requirements in their arguments. Stressed among the many programs supported and financed by Foundation were not only issues of macro- and micro-economy with their international linkages, administration and regional development, education, family, social policies and security issues but also research relating to the exploration and publication of Hungarian cultural heritage, hungarology at large as well as present-day history.

Presided over by László Valki, the plenary session of the conference was held on 26 April, 2000 in the Main Building of the Hungarian Academy of Sciences. The section meetings took place on the following day. Herewith the slightly edited versions of the plenary lectures in the order they were read. Broken down into research priorities, section debates are published here in summary form.

CONTENTS

Headed for Europe: research programs of the NPPSSH relating to Hungary's EU membership

József Hámori: Introductory words

Margit Rácz: The EU-maturity of Hungary based on macroeconomic indicators

Károly Fazekas: The impact of FDI inflows on regional labour market in Hungary

Zsuzsa Ferge: Social political challenges at century's end

Pál Péter Tóth: Can we stop the decrease of our population?

Antal Bóhm: Clout in local government

Mária Ormos: The international context of the Kádár-era

Gábor Várnai: Challenges of European integration in Hungarian regional policies

Kristóf Nyíri: Open scholarship, open education: interdisciplinarity and the Internet

György Granasztói: Challenges of integration: the problem of civil society

Mihály Sárkány: Preserving national identities within the European Union

Section meetings

Priority 1. Strategic issues of Hungarian economic development amid global and European processes. Report by *András Székely-Doby*

Priority 2. Transformations in production, employment, and ownership. Report by *Györgyi Barta – György Fekete*

Priority 3A. Enhancing administration and local government. Report by *László Boros*

Priority 3B. Aspects and dimensions of regionality in the context of NPPSSH research. Report by *Bálint Csatári*

Priority 4. Higher education, technical training, minorities. Report by *Gábor Halász*

Priorities 5-6. Social issues, the reproduction of generations. Report by *István Harcsa*

Priority 7. Security challenges and army reform. Report by *Péter Tálás*

Priority 8A. Exploring, preserving, and publishing our cultural heritage. Report by *László Jankovits*

Priority 8B. The research of Hungarians within and outside of Hungary. Report by *János Bali*

Priority 9. Post-1945 Hungarian society, economy, and politics. Report by *Zsuzsanna Varga*

A kiadásért felelős az Akaprint Kft. ügyvezetője

Nyomdai munkák: Akaprint Kft. 24324

Felelős vezető: Freier László

Szerkesztőségvezető: Hernádi Miklós

Megjelent: 12,6 (A/5) ív terjedelemben

HU ISSN 0025-0325